

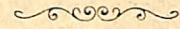

ՊԱՏԿԵՐԱԶԱՐԴ ՇՄԲԱԹԵՐԹ

Ա. Զ. Գ. Ա. Յ. Ի. Ն.

Գ. Բ. Ա. Կ. Ա. Ն. - Գ. Ե. Ղ. Ա. Բ. Ո. Ի. Ե. Ս. Ս. Ա. Կ. Ա. Ն.

Գ. Ի. Տ. Ա. Կ. Ա. Ն.

Վ. Ա. Բ. Ի. Զ. - Տ. Ն. Օ. Բ. Ե. Ն. Խ. Մ. Բ. Ա. Գ. Բ. Ա. Մ. Ե. Տ.
Հ. Ա. Մ. Բ. Ֆ. Ո. Ի. Լ. Բ. Ա. Զ. Ե. Ա. Ն. Մ. Ե. Բ. Պ. Ա. Բ. Ս. Ա. Մ. Ե. Ա. Ն.

Գ. ՏԱՐԻ, ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ, ԹԻԻ 6

ՇՄԲԱԹ, 21 ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ 1918

ՀԱՅ ԲԱՆԹԷՈՆԸ ՄԵՐ ԱԶԳԱՅԻՆ ՎԵՐՋԻՆ ՄԵԾ ՄԱՐՏԻՐՈՍՆԵՐԸ

Համոզուած եմ թէ ժողովուրդին ինքզինքնիս յեղատակ տակ առաջ նախ պէտք է ինքզինքնիս զոհ տանք, Վահանի բազնին վրայ թէ քնարի, ատիկա նոյնն է. ԴԱՆԻԷԼ ՎԱՐՈՒԺԱՆ

Անդունդ մըն է, որուն խորը շեռ կրնար նայիլ, առանց գլխու պտոյտի. ատիկա իր հոգին է: Բայց իր բանաստեղծութիւնը այդ անդունդին վրայ պարզուող ջիւղ ու կապոյտ երկինքն է, աստղազօծ և հրաշալի: Դանիէլ Վարուժան... Հոս կանգ կ'առնէ գրիչս. այս անունը կը բառէ արդէն բացատրելու համար այն վեհութիւնը որ բանաստեղծականացուց և այն ազդեցութիւնը զոր գործեց հայ գրականութեան վրայ: Դանիէլ Վարուժան... Պէտք կ'այ ուսումնասիրութեան. պէտք կ'այ վերլուծելու հոգին այս հանճարեղ բանաստեղծին, որ իր տեսակին մէջ, հայ միտքը թերեւս մէկ անգամ կարենայ երկնել:

ԴԱՆԻԷԼ ՎԱՐՈՒԺԱՆ

Կը գրէի իր մասին Շանքի մէջ, երբ Վարուժան Շիրվան. զատէի ու Մշակ օրաթերթին կողմէ յարձակու մի կ'ենթարկուէր:

«Դ. Վարուժան, Սիամանթօին հետ, այն քրմական բանաստեղծն է, որ իր տարբեր խառնուածքով, տարբեր անհատականութիւնով, իր հոգիին խանդավառութիւնները պարպեց ուղիւսըն, հին քերթողութեան տաճարները քանդելով և աւերակներուն վրայ բարձրացնելով ըմբոստութեան կարմիր աչտարակը: Նախ Սիամանթօն էր, որ արեւելեան բոցերանգ ծիրանին ուսերուն վրայ, ձեռքը ոսկի մուրճ մը, արիւնոտ ճամբաներէն քրտնաթաթախ, կը վերադառնար, հեւասպառ ու շնչահատ: Եւ ա՛յնքան ըմբոստ էր ան որ իր բառերը՝ չափի, ձեւի, կըռականութեան բռնադատութիւնները թօթափած, փոթորիկներու պէս կը պայթէին: Ու յետոյ Սիամանթօին հետեւէն կուգար Դանիէլ Վարուժանը, աւելի հանդարտ, աւելի տրամաբանող: Սիամանթօ՛ ջղային ու մոլեգնոտ, առանց վերապահումի՛ կուածոյ բացատրութիւններու հրաբխային ժայթքումի մը մէջ կը կերպաւորէր իր երեւակայութիւնը: Դժգոհ՝ սովորական լեզուէն, կ'ստեղծէր արտա-

մի մը մէջ կը կերպաւորէր իր երեւակայութիւնը: Դժգոհ՝ սովորական լեզուէն, կ'ստեղծէր արտա-

կարգ լեզու մը: Դանիէլ Վարուժան՝ հին դասական բառերը կը վերապրեցնէր իր արդի բանաստեղծութեան մէջ, նոր կեանք, նոր իմաստ տալով անոնց: Անուղղակի կերպով կ'ազդէր Եղիա Տէմիրճիպաշեանի ստեղծած դպրոցին վրայ, որ ջլախտաւոր միտքին դիւրին դասընթացքներ ստանձնելով, հասցուցած էր ամբոխ մը մտաւորական բարիաներու, որոնք գրականութեան նպաստելէ աւելի, ծիծաղելի կը դարձնէին զայն»:

Բառ մը չեմ փոխեր ասկէ հինգ վեց տարի առաջ գրած այս տողերուս վրայ: Ու նոյնիսկ այն պզտիկ սեւ կէտերը զոր կը նշմարէի այդ երկինքին կապոյտին վրայ, այսօր բոլոր աննետացներ, սրբուեր են: Թերութիւն չեմ տեսներ այլևս: Աչքիս, իր միւս ընկերներուն հետ, լուսապսակը զլխուն կ'երեւայ, երազային ու անթերի: Ամէնքն ալ նրբացած, անօտարացած տեսիլքի մը պէս, իրենց անշուշտփելի գոյութիւնը կը պարզեն հոգիս մէջ: Իրենց բոլոր մարդկային ու գրական թերութիւններէն մաքրուած, աչքիս առջեւ կ'երեւան իրրեւ գաղափար մը, որ երբեք չէ ապրած, և որուն խորհրդանշանը կը լուսաւորուի յաճախ, մեր յայտնատեսութիւններու վերացումին մէջ: Բոլորն ալ իտէացած կը թուին ինձի, և բոլորն ալ սիրելի: Միտքիս մէջ չեմ կրնար դասաւորել զանոնք: Ու ամէնուն հանձարէն բոց մը կը թռի, աւելցնելու համար իմ «գեղեցիկ զգացում»իս հրդեհը...

Բ.

Վարուժան ծնած է 1884ին, Բրգնիկ «ուռեւազարդ գիւղին մէջ»:

«Հայրս կամաւոր երբ մը ըրած է մանկութիւնս, պանդխտելով Պոլիս, կը գրէր ինձի, անձնական նամակի մը մէջ, Բրգնիկէն. իմ նորածին գիտակցութիւնս մեղամազձիկ բողբոջում մը ունեցած է դաշտերուն և հովերուն մէջ թափառելով և լսելով գիււային հէքեաթներ ձմրան իրիկունները՝ թոնիրին շուրջը: 1896 ին, Կոտորածի օրերուն, մօրս հետ գացած ենք Պոլիս: Հոն նախ յաճախած եմ Սազըզ-Աղաճի Միսթարեան դպրոցը, յետոյ Բաղկեղոնի համանուն վարժարանը: Հոն ճանչցած եմ Դուրեանի գործը և ազդուած՝ Մօտայի ծովակէն: Արձակուրդի օրերուս Խաւեար խանի մէջ՝ ուր հայրս ծառայած է՝ կենակցած եմ հայ պանդուխտներու հետ և արտասուած անոնց վիճակին վրայ: Այդ շրջանին բանաստեղծութիւնը ծլարձակած է մէջս, ու կը յիշեմ ցոյց տուած ըլլալ մերթ տրտում ու մերթ ջղագրգիւ խառնուածք մը: Առաջին երգերս սեռ եղած են. քաջալերուած և սրբազրուած՝ Բաղկեղոնի տեսուչէս՝ Հ. Արիստակէս Քասքանտիլեանէ, այդ երգերը մինչև ցարդ կը պահուին թուղթերուս մէջ՝ դալկացած, անարե բոյսերու պէս: 1902 ին կը զրկուիմ Վենետիկ՝ Մուրատ Թափայայեան վարժարան: Այիշանի աճիւնները զեւ թարմ էին. կը համբուրեմ զանոնք և կը կարդամ իր գործը: Հոն կը սիրեմ նկարչութիւնը՝ առանց վրձին գործածել գիտնալու: Կ'զգամ թէ Վենետիկը կը գունագեղէ հոգիս. հոն

առանց պատկերի անկարելի կ'ըլլայ ինձի խորհիւն իսկ: Արուեստս փրկուած է: 1905 ին զիս Պելճիքա՝ Կանտ գործաւորական քաղաքը կ'ուղարկեն: Կը նուիրուիմ ժամանակ մը՝ քերթողութեանս փլաստլու աստիճան՝ Համալսարանի քաղաքական և տնտեսական գիտութիւններու ճիւղին: Օսմ. Սահմանադրութեան երկրորդ տարին շիսանսիէի վեկայականով կը վերադառնամ Վենետիկ՝ ուր Այիշանի շիրմին վրայ իբրև երախտագիտութիւն կը զետեղեմ պսակ մը ջուրի և հողի ծաղիկներով հիւսուած և լուսնի ու մատաղ քերթողին արտօններով օժուած: 1909ին Բրգնիկ եմ, կարօտեալ ծննդավայրս, ուր ահա կը գտնուիմ երկու տարիի չափ՝ նուիրուած աւելի ժողովուրդին՝ քան թէ Արուեստին: Գիւղէն ժամ մը հեռուն է Սերաստիան, և ամէն օր կ'երթամ հոն Ազգ. Արամեան վարժարանին մէջ ընելով ուսուցչութիւն, հայերէն ու ֆրանսերէն լեզուներու և անտեսական ու սահմանադրական գիտութիւններու: Ամենէն աւելի վրաս ազդած են Վենետիկ և Ֆլանտրիան, մին իր գոյներով ու միւսը իր իրապաշտ վարպետներով և բանուորական եռուզեռով:»

Վ.

Յեղիմ Սիրսը հրատարակու առիթով. 1909ին, Վարուժան Կանաւն կը գրէր Թէոդիկի. «Մեկեորքան անիծուած են գրագէտները. մօր մը աղեղաւակը և տունը զգեստ չունին երկը, իրենց և արեւին լոյսին՝ դէպի դաշտերը հանեն այդ դաշտիւն չգառնար, շատ գրագէտներ գրիչին փշրած՝ կի փոփոխութիւնը նուազ է, ու միշտ պաշտօնին ժողովուրդէն՝ քան թէ գրագէտ մը. թէպէտե ալ կը բողբոջայ իր երկը հասարակութեան անդնելով: Ժողովուրդը գրագէտ մը չվարձատրեր, չի տար, բայց չի՛ ալ փառքի պսակ նետեր, վասընզի ժողովուրդը գովել չգիտեր, երբ հիանալու անկարող է...»: Ու Հերսլինու Երգերուն ակնարկելով, նոր հատոր մը պատրաստելու ձեռնարկած եմ. «Հիմա խորիմաստ, և հոգեբանական երգերով, աւելի ուսած եմ. ան՝ ժողովուրդին և զուտ կրակու շաղկաւ, massahin ուղեցի խօսիլ: Այս պատրաստեցերը բացատրէ, սրտի ծիւրումը, Վիդերու մտերիմ յոյկապարաթոյր ձանձրոյթը, որ սիրոյ ժամերուն կ'ըլլու, ժամանակը սպաննել ուղիով զայն ամբարուն մէջ, ցանէ, և այն յուսահատութիւնը աւելի կը մտնէ թիւնս իսկ ստէպ ինձի ծագրելի կը դարձնէ: Այս բոլոր յոյզերը՝ զոր կ'երեւակայեմ թէ ամէն գիւ-

բազմաձև մարդ էակ ունեցած պիտի ըլլայ, պիտի կազմեն մէկ կարևոր մասը այդ հասարկին: Ա՛հ, որքան պիտի ուզէի Մարդ էակին գիրքը գրել: Լիւմը, օրինակի համար, մէկն է այդ տեսակ երգերէն: Գուցէ նկատես, — կամ լաւ ես՝ պիտի բազմայի որ նկատես, — թէ անոր մէջ չեմ կրցեր գեռ ճարտար կերպով նկարել յոյզերուս դժնէութիւնը. ասկէ՛ վերջ պիտի սկսիմ ինքզինքս ճանչնալ: Հայրենիքը զմեզ մեր անձին խիստ հեռացուցած է: Պէտք է մեր սրտին նշխարները՝ որոնք երեք միլիոն ժողովուրդին մէջ բամբուկած են՝ հաւաքել, կեդրոնացնել մէկ կուրծքի տակ, և զգալ իր սեփական կեանքը, գոնէ նուազ ժամանակուան մը համար՝ ի սէր Արուեստին, ի սէր կեանքի Երգի:»

Ուրիշ անգամ դարձեալ կը գրէր իր ներշնչու մտնորուն մասին. «Երկու միջավայր ազդած են վրաս. Վենետիկը իր Թիցիանոսով, և Ֆլանտրը իր Վան-Տիգներով: Առաջինին գոյները և վերջնոյն բարբարոս իրապաշտութիւնը յօրինած են վրձինս՝ զոր սնտիւտութիւնն ունիմ թաթիւս ըլլալու միմիայն հայրենի հողին որդան կարմիրին մէջ և իր ծովածուփ արեանը: Իսկ բազմանքս եթէ կ'ուզէք. — բազմանքս է ապագային մարդերուն նուիրել այնպիսի հզօր երգ մը՝ որ Հայրենիքը ինձի պէս արարած մը ծնած ըլլալուն գոնէ չզղջայ:»

2.

Հեռորութիւնը, Վարուժանի մէջ, երբեմն վտանգաւոր համեմատութիւններ կ'առնէ:

Արուեստագետին մէջ հեռորութիւնը ամենէն տեղոյն արտայայտութիւնն է: Կը մեռցնէ վերացումը: Միջավայրին ազդեցութեան տակ յաճախ, Վարուժան կ'ջտիպուէր իր ներշնչումը հասարակցնել, ինչ որ կը վնասէր իր գործին մեծութեան:

Ինքն իսկ կը գրէ արդէն.

«Աւելի ժողովուրդին հետ կը կենակցիմ քան թէ մուսային, և աւելի հեռորութիւն կ'ընեմ քան թէ տաղերգութիւն:»

Բայց քննադատը կը մոռնայ այդ հեռորութիւնը, երբ իր միւս բազմաթիւ քերթուածները յիշէ:

Կը յիշէ՞ք Յանը:

Սերմանողն է. — յաղթահասակ կը կանգնի Մայրամուտին շողերուն մէջ ոսկեթոյր: Ոսկին առջեւ անդասաններն հայրենի կը արածեն մերկութիւննին անպարոյր:

Լի է ամբողջ ցոբեցներով ասղահաս հորունկ գոգնոցն: Հերկերն հերուան՝ ճարալի Կսպասեն իր լայնի բուռին, եւ բուռն այդ Արեւուն վրայ գերք արշալոյս՝ կը բացուի:

Մշակ, ցանկ. — յանուն ցանրդ սեղանին Թիւրք շարժումն անպարագի՛ծ բող ըլլայ. Վաղը՝ նե՛սած ցոբեցներդ այդ կը բափին Օրհնութեան պէս բունիկներուդ գլուխին վրայ:

Մշակ, ցանկ. — յանուն ցօրի բուռալին Թող գոգնոցեդ կէս չիլի ավրդ քրնաւ.

Աղհաս մ'այսօր նրազին մէջ ցանարին Վաղուն հունձին համար վերջին ձեռք դրաւ:

Մշակ ցանկ, — յանուն՝ սիրոյ նրաբարին Թող մատերեդ յորդին սերմեր լուսեղէն. Վաղը ամեն մէկ հասկի մէջ կարնային Պի՛ս հասուննայ մաս մ'Յիսուսի մարմինն:

Յանկ՝ ցանկ. — նոյն իսկ հեռու սահմանէն, Ասղերու պէս, ալիքներու պէս ցանկ: Ծիսերն ի՛նչ փոյթ քե հասիկներդ կ'աւարեն Տեղը Ասուած պիտի մարգրիս սերմանէ:

Լեցու՛ր ակօսն, յորդէ՛ հասկերը բերի. Հողին ծոցէն ոսկի լոյսեր բող հոսին: Օրը անա կ'իրիկնանայ. — կ'երկարի Շուրք քե իդ հօրիզոններն՝ ասղային:

Բազմատեղէ՛ք այս քերթուածը Վիգթօր Հիւկօի հետեւեալ քերթուածին հետ, որուն համար էմիլ Ֆակէ կ'ըսէր. «Անթերի է», «հրաշալի կերպով կազմուած», «կարճ բայց մեծ:» Եթէ Ֆակէ հայերէն գիտնար, ի՛նչ ամակոսն, և ի՛նչ բացատրութիւն պիտի գործածէր Յանը բնորոշելու համար: Երկու մեծ բանաստեղծներն ալ նոյն նիւթը մշակելով, նոյն տպաւորական սարսուռները կրած են գրեթէ:

LE SEMEUR

C'est le moment crépusculaire. J'admire, assis sous un portail, Ce reste de jour dont s'éclaire La dernière heure du travail.

Dans les plaines de nuit baignées Je contemple, émus, les haillons D'un vieillard qui jette à poignées La moisson future aux sillons.

Sa haute silhouette noire Domine les profonds labours; On sent à quel point il doit croire A la chute utile des jours;

Il marche dans la plaine immense, Va, vient, jette la graine au loin, Rouvre sa main et recommence. Et je médite, obscur témoin.

Pendant que, déployant ses voiles, L'ombre où se mêle une rumeur Semble élargir jusqu'aux étoiles La geste auguste du semeur.

VICTOR HUGO

3.

Կարկի չէ այս քանի մը էջերուն մէջ պատկերացնել Վարուժանը: Իր ամէն մէկ քերթուածը վերլուծելու համար հատորներ պէտք են: Շանթի աշխատակիցներէն մէկ քանին այսօր մեծ յուզումով իրենց տպաւորութիւնները կը յանձնեն տպագրութեան: Վարուժան այն բանաստեղծներէն չէ,

որոնք ներկայացուելու պէտք ունին: Ու ճիշտ ատոր համար է որ չուզեցինք իրմէ որ և է արտատպում ընել, որովհետեւ Վարուժանի քերթ-ուածները ընդհանրացած են, ամէն մտաւորական գոց գիտէ զանոնք:

Դուրեանէն վերջը Վարուժանն է որ բազմաթիւ հետեւորդներ ունեցած է: Վարուժանութիւն մը գոյութիւն ունի այսօր: Մենք, օրինակի համար, տասնեակներով ձեռագիրներ կ'ստանանք ամէն օր. անոնց մէջ անձանօթ հեղինակներ կը ջանան Վարուժանի գրիւակերպը կեղծել. զգացումի այն յորդումը որ կ'ողողէ Վարուժանի երկերը, հազիւ հեռաւոր նմանութիւնով մը լսելի կ'ըլլայ այդ անյաջող գրուածքներուն մէջ: Արուեստը երբեք գործ չունի հոն, ու ո՛չ մէկ բանաստեղծ կը յաւակնի ըսել տ'Անունձիօի պէս. «Այո՛, արուեստին տագնապները աւելի կը սիրեմ...»:

Զ.

Վարուժանի բանաստեղծութիւնը թրծուած է ազգային մեծ շունչով:

Ատանայի կոտորածէն վերջը, 1909ին, կը գրէր Կանտէն՝ Ազգակ շաբաթաթերթի Խմբագրութեան.

«Հայ ժողովուրդը, հերոս, սարուկ, նահատակ, դեռ նոր ելած առաջին կրկէսէն, արիւնոտ է, քրտնաթոր և տապահեղձ, ու հոգեւին ծարաւն ունի իր մէջ. Լոյսի կուժը անհրաժեշտ է մօտեցնել իր շրթունքներուն. կուժ մը՝ որ մաքուր և ազատօղ աղբիւրներու մէջ միայն մխրճուած ըլլայ:»

Ուրիշ նամակի մը մէջ.

...Եթէ մինչեւ հիմա ուրիշ ազգ մը մեր կեանքը ապրէր՝ իր մէջ մէ՛կ պահպանողական չէր հաշուեր: Միթէ այսքան պղինձէ և կրակէ դարեր չկրցա՞ն ձուլել Գայլ Վահաններու սերունդ մը: Գնչուները անիշխանական պիտի ըլլային՝ եթէ մեր ձակատագիրը չունենային: Եւ դեռ՝ Հայութեան ծոցին մէջ «խլուրդի գոյութիւններ» կան: ...Բայց Հայը պիտի ապրի՝ հակառակ իր առիւծի աչքին տակ բուսած կորեկին: Հայը պիտի ապրի ժողովուրդներու սիրազօղ շղթային մէկ ոսկի օղակն ըլլալու համար:»

Կարծես թէ Վարուժան այսօր իսկ կը գրէ այս հատուածները: Ո՛րքան այժմէական են այս տողերը, թէեւ այդ մտածումը հինգ դարերէ ի վեր մաշած, ծամծուած է ամէն ըմբոստի կողմէ:

Է.

Պիտի ուզէի որ Տիկին Վարուժան ճիշդ այն ողիով մեծցնէր իր զաւակները, ինչպէս կը մեծցնէ Տիկին Չիլինկիրեան՝ իր երկու որբերը:

Վերջին անգամ Վանկէնհայմի ներկայացած միջոցին, երբ գերման դեսպանը որոշապէս կ'իմացնէր Աեւակի սպաննութիւնը, Տիկին Չիլինկիրեան վաղը կտրած, — կ'երեւակայեմ զինքը, — երկու խօսք կ'ըսէ մեկնելէ առաջ:

Ան միշտ անյոյս էր և բնագոյօրէն կ'սպասէր ակտուր լուրին: Երբ Վանկէնհայմ անաւոր բառը կ'արտասանէ, Տիկին Չիլինկիրեան ոտքի կանգնելով, և ամբողջ ձայնովը կը պոռայ անոր երեսին.

— «Պարո՛ն դեսպան, երկու զաւակներ կը ձգէ ամուսինս, մէկը պիտի մեծցնեմ Գերմանիոյ դէմ, իսկ միւսը...»:

Ու առանց մնաս բարովի կը մեկնի դեսպանին քովէն:

ՄԱՐՈՒԺԱՆ, ՊԱՐՍՍԱՄԵԱՆ

ԾԱՆՈԹ.

Վարուժանի բուն անունն է Դանիէլ Չիպուք-քեարեան:

Իր հեղինակութիւններն են.

ՍԱՐՍՈՒՌՆԵՐ (Բանաստեղծութիւններ) Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1905:

ՋԱՐԴԸ (Բերթուած), Բարիշ, 1906, Հրատ. «Անահիտ»ի:

ՑԵՂԻՆ ՍԻՐՏԸ (Բանաստեղծութիւններ), Կ. Պոլիս, 1909. Հրատ. «Արծիւ»ի:

ՏՐՏՈՒՆՁԻ ԵՂԻԱ ՏԷՄԻՐՃԻՊԱՇԵԱՆԻ (Բերթուած), Սերաստիա, 1911. Մատենաշար «Հող-Դար»ի:

ՀԵԹԱՆՈՍ ԵՐԳԵՐ (Բանաստեղծութիւններ) Կ. Պոլիս, Տպագր. «Շանթ»ի, 1912:

Աշխատակցած է Բագմավեպ, Անահիտ, Երազ, Ռազմիկ, Ազգակ, Ազատամարտ, Շանթ, Հող-Դար և ուրիշ թերթերու:

Հրատարակելի գործերն են.

Հացին Երզը և Դիւցազնավեպեր:

Ծրագրային վիճակի մէջ կը ձգէ թատերական գեղեցիկ միտք մը:

ՎԱՐՈՒԺԱՆԻ մասին խօսուած է.

Գեղարուեստ, 1909 թիւ Գ. և 1911 թիւ Դ:
Հայ Գրականութիւն, Բ. Տարի թիւ 9, 12 և Գ. Տարի թիւ 1, 2, 3, 4, 5:
Մշակ, 1913 թիւ 151, 152:

ՔԱՂՈՒՍԾՆԵՐ ՎԱՐՈՒԺԱՆԻ ԿԱՐԳԱՆԵՐԷՆ

Սիրելի եղբայրակից,

...Սիրահարական սեռը միակն է գուցէ որ մի աներէն աւելի սպրեւու սահմանուած է: Հայ- բննասիրական քերթուածները որ մը կուգայ որ կը մեռնին: Եթէ սիրահարական քնարերգութիւնը մշակուի ճշմարիտ տաղանդի ու մով, ու այդ քնարին յարերն թաթախուած ըլլան սպրուած կեանքի մը յոյզերուն, և մահացուած սրտի մը արիւնին մէջ, որ կ'ապրի մարդ էակին նեա, դարերու մէջէն կը բացատրէ կիներ՝ այդ մանրանկարը՝ Տիեզերքի գեղեցիկութիւններուն:

Դժբաղդարար հագիւ մէկ երկու ոտանաւորներու մէջ ճանչցած եմ ձեր մուսային շունչը, ինչ որ չի բաւեր ձեր մասին որոշ գաղափար մը կազմելու, սակն պարագային կը մաղթեմ յաջող թրթռումներ ձեր քնարին:

Կանգ, 30 մարտ 1909

Բանաստեղծին Սիրսը հաճոյքով կարգացի- քանի մը կտորներ մանաւանդ շատ սիրեցի, բե- հեղագարդ կոյսերը ճանչցողները կրնան անխառն ճաշակիլ ձեր ինչ ինչ կտորները, որոնց ամենամեծ յատկութիւնը նրբութիւնն է: Նոր հատորներ կը մաղթեմ որ աւուր աւելի հողաթեւ, արդէն այս վերջինին մէջ ինչ ինչ արուեստի և ձեւի առաւել- լութիւններ անուրանալի են:

Գաւառի գարունը ներշնչումներ կրնայ տալ՝ բայց դժբաղդարար խիստ դբազուած եմ դպրոցի գործերով և հասարակական կեանքով. հագիւ ազատ ժամանակ կը գտնեմ Հերանոս Երգերը սկսելու, թէպէտեւ այստեղ ժողովուրդը չափա- զանց նախապաշարեալ է և չի կրնար տանիլ այդ- պիսի երգեր:

Սվազ, 27 Յուլիս 1910

Ընդունեցայ «Շանթ»ը, ինչպէս նաև նամակ- նիդ: Կիսամսեան յաջող է, մաքուր և բաւական ընդարձակ: Ամենէն աւելի գովելին՝ իր մէջ ճանչ- ցուած և կարող գրիչներ ունենալն է, չափ'դ մը, ուրկէ կը մաղթեմ որ միշտ ընթանայ: Պատկեր- ներէն ամենէն յաջողը Էտիկա Շահինիին է, իր ուսումնասիրութեամբ՝ Ատրուշանի կողմանէ. բախտ մըն է էա. Շահինէն քանի մը գիծ հրապա- րակելը: Կը շնորհաւորեմ և կը մաղթեմ ձեր այդ ազուոր կիսամսեային երկար կեանք:

...Նախ Գեղեցկութեան Արձանը հրատարա- կեցէ՛ք Շանթի մէջ: Մի՛ մեղադրէք որ այդքան կարեւորութիւն կ'ընծայեմ այդ հնչեակին, պատ- ճառը նախ չապագայում ըլլալն է, երկրորդ, յա- ւակնութիւնն ունիմ անոր մէջ գրած ըլլալ արուեստ և միտք, երկուքն ալ բիրտնուցած իմ արիւնովս՝ այդ քանի մը տուններուն մէջ: Գալով վարձատր- րութեան խնդրին, համեստ կը գտնէ՛ք եթէ ըսեմ թէ քերթուածի մը համար (մեծ թէ փոքր) որո- շած եմ կէս օսմ. ոսկի: Իսկ երիւսի կամ դիւ-

Գեղեցկութեան Արջանը

Կարգի՛
Կարգի՛ արգիւ
Եւ ի՛նչ որ մտնէ սուրբ հոգի
Ան ի՛նչ որ մտնէ սուրբ հոգի

Այնտե՛ր լուսն զննէ՛ որ մտնէ
Յաւուրե՛մ ինչ ամենաշատ
Գեղեցիկ ապրի՛ք ըլլա՛մ ըլլա՛մ ինչ որ մտնէ
Ինչ որ մտնէ սուրբ հոգի

Անո՛ր ըլլա՛մ որ յաւաստեցի՛ք ինչ որ մտնէ
Եւ որտե՛ս ալ մտնէ՛ք ինչ որ մտնէ
Մտնալով՝ մտնէ՛ք, որ ինչ որ մտնէ

Ինչ որ մտնէ ըլլա՛մ ինչ որ մտնէ
Ինչ որ մտնէ սուրբ հոգի

Որչէս ի՛նչ կ'ընէ՛ք ինչ որ մտնէ
Ինչ որ մտնէ սուրբ հոգի

Ինչ որ մտնէ սուրբ հոգի

Արկածով մը այս գեղեցիկ հնչեակին առաջին տողէն երկու բառեր աւրուած են քիշէին վրայ: Պետք է կարգաւ Կ'աւզեմ ըլլայ եւ մարմարիները պիտուած

ցաղնապէսի մը համար մէկ օսմ. ոսկի: Թերևս, «Գեղեցկութեան Արձան» այդ վարձատրութեան համար փոքրիկ գտնէ՛ք. բայց չեմ տարակուսիր նաև որ աւելի որակը կ'որոնէք քան աւելորդ մը- րոտումները:

...Իմ նախընտրութիւններս: Յեղին Սիրաէն՝ Թիապարսները, Յաղթողը, և Գիւցազնի մը Սու- բինը՝ հետեւեալ սրբագրութեամբ. 4 ըր տունին 4 ըր տողին մէջ փոխանակ խաչելու, պիտի ըլլայ խաչեու, և 7 ըր տունին 1 ըր տողին մէջ փոխա- նակ ոնիրի՝ պիտի ըլլայ ոնիրի: Յետոյ Խաբուած Կոյսերը, զոր Ազատամարտ իր այս տարուան Ամա- նորի բացատրիկին մէջ հրատարակեց:

Ընդունեցէ՛ք սիրալիր բարեներս Չեղ և Չեր մուսային:

Բրզնիկ, 3 Յուլիս 1911

Սիրելի բարեկամս,

«Շանթ»ը ամէն անգամ ճոխ՝ կ'ստանանք նոր հրճուանքով: Քերթուածներուս համար Չեր ցոյց տուած գուրգուրանքին՝ շնորհակալ եմ: Սաղուն- նականին յատկացուած պատուոյ տեղը՝ ցոյց կու- տայ թէ Չեր մէջ կ'ապրի հեթանոսի գեղեցիկ հո- գին ու ճաշակը՝ թող թէ նոյնը կ'ապացուցանէ Չեր քանի մը ճախարակուած ու սրբատաշ քեր- թուածները՝ զոր ամէն անգամ հաճոյքով կը կար- ղանք:

Մնամ սիրալիր բարեներով
Չեր եղբայրակիցը
Գ. Վ. ՔԱՂՈՒՍԻ

Եւրոպիա, 27 Ապրիլ 1912

ԴԱՆԻԷԼ ՎԱՐՈՒԺԱՆ այս պատահական մուսաէն ներ-
շնչուած է հետեւեալ կրակոտ զերթուածը, զոր կը հրատա-
քակենք անտիպ ըլլալուն համար:

Տարեկան առէ ինչ որ անցած է
և Երեւանի հասակը քառու ժողով
Պատգոստեւ ըստ ինչպէս է և ինչ
Բարս անհարկի անհարկի և ինչ
Պատգոստեւ ըստ ինչպէս է և ինչ
Ան ինչպէս է և ինչպէս է և ինչպէս է
Երբ որ ինչպէս է և ինչպէս է և ինչպէս է
Ինչ որ ինչպէս է և ինչպէս է և ինչպէս է
Ինչ որ ինչպէս է և ինչպէս է և ինչպէս է
Ինչ որ ինչպէս է և ինչպէս է և ինչպէս է

ԱՐՏԻՆ ՄԷՁ

(ԿՐԿՆԵՐԳ)

- Հունձ կը ժողովեմ մանգաղով,
(Լուսնակը ետքս է.)
- Ակոս ակոս ման գալով:
(Սիրածս հարս է:)
- Գրկսեբաց եմ ու բոսիկ,
(Անճու եմ հովեր.)
- Արտերուն մեջ քափառիկ:
(Մագերն եմ ծովեր.)
- Յարեն, կակաչ, կարոսով,
(Կախար կուլայ.)
- Կապեցի մե՛կ կարոսով:
(Ձեռներն եմ հինայ:)

- Հասկերուս մեջ, վերեւէն,
(Ասուպը անցաւ:)
- Ասդեր միւռոն կը ծորեն:
(Դեմքը լուսացաւ:)
- Քանի՛ խուճեր՝ շալերով՝
(Վարդերնին բաց է.)
- Ես կապեցի խաղերով:
(Ծոցիկը բաց է:)
- Արքս խոզանով մրնաց .
(Կերբայ լուսնակը):
- Դեզերով լեռ եմ շինած:
(Սիրս է կրակը:)
- Մանգաղքս փարին եկաւ .
(Ետքս ետ՛ր ունի:)
- Քարեն լորիկը բրուաւ:
(Հոգի՛ս կ'արիւնի:)

21 Հոկտ. 1914

ԳԵՂՕՆ՝ ԱԼԻՍԻՆ

- Դուն կոկոն մ'էիր,
Մայրիկրդ նանանչ,
Իր համբոյրին սակ
Բացուեցար կակաչ:
- Դուն կրծիկ մ'էիր,
Մայրիկրդ կարծառ,
Իր կեանքին քելէն
Թել առիւ մեծցար:
- Դուն ջանի պատրոյգ,
Մայրրդ իւղ վրնիս .
Զինքը ծրծելով
Լոյսն առիւ կեանքիդ:
- Դուն խունկ մրն էիր,
Մայրրդ խրնկաման .
Իր բոցէն հալած՝
Բոյրն եղար ձեր սան:
- Դուն սազ մրն էիր,
Մայրրդ սազերգու .
Իր մատերուն սակ
Սիրե՛րդ մ'եղար դու:
- Թե կ'ուզես բլլալ,
Այի՛ս, իմասունն,
Մօր-սերք պսակե՛
Պսակով ասդերունն:

1 Յունիս. 1915

Յուսեմ Կարոսով

ԱՆՄԱՀՆԵՐՈՒ ԿԱՐԱԻԱՆ

Ա.

ԴԱՆԻԷԼ ՎԱՐՈՒԺԱՆ

Ո՛հ, ի՛նչպէս ես ի քեզ մօտենամ, քո՛ւ Անունիդ, քո՛ւ Գահիդ,
 Ո՛վ մեծ եղբայրակից, ով հսկայ, ով ուղեդ լուսեղէն,
 Ի՛նչպէս ես ի քեզ առաջանամ, չը խնկուած Գաղափարիդ կրակէն . . .
 Ի՛նչպէս ես ի քեզ ծնրադրեմ, չը թրծուած քու Հաւատքիդ արեւէն . . .
 Ո՛հ, ի՛նչպէս ես քեզ համբուրեմ չը հաղորդուած քո՛ւ Հոգիիդ մասունքէն . . . :

Աւանդ, խաւարակուռ պահու մը՝ արհաւիրքի կոյր ձեռքերը բարձրացան,
 Գեզ ալ կեանքէն ի մահ տանելու, ո՛վ բանաստեղծ, ո՛վ հոգի քրմական, ո՛վ մտքի արծիւ,
 Զիս իմ Արեւէս, կինդ իր Լուսնակէն ու երկու զաւակներդ չքնաղ՝ իրենց Աստղէն խաւարելու . . .
 Աստուածները թող կարմրին ըսելու, թէ շունչ տուին հրէշներու բանակին,
 Անհամար հանճարները Հայրենիքիս — Անմահներո՛ւ Կարաւան — մէկ օրուան մէջ հնձելու . . . :

Ու քո՛ւ բիբերդ անշուշտ — զարհուրանքի՛ ծորակներ — մահուընէդ վերջը երկինքներու յառած մնացին...
 Ու քու բազուկներդ մարմարեայ, դէպ ի Անհունը իրենց վրէժն ու սարսափը ժայթքեցին,
 Ու եթէ մեռաւ քու մարմինդ արդար, սուգի ու տառապանքի հրաշէկ ու անե՛զր անապատ . . .
 Եթէ մեռաւ քո՛ւ շունչդ, եթէ մեռաւ քո՛ւ միտքդ լուսապայծառ՝ գեփի՛ւռ հանճարեղ,
 Բայց քու երդումդ, քու ուխտդ նուիրական ու աղաղակդ վրէժի՛ ահա իմ մէջս կ'ապրի . . . :

Ահա՛ ես ի քե՛զ կուգամ այսօր, քու անարժան ու կրտսեր եղբայրդ սգաւոր,
 Ահա ես ի քե՛զ կուգամ, ո՛վ սիրտ հրաթեւ, ո՛վ Դանիէլ, ո՛վ Մարգարէ,
 Ահա ես ի քե՛զ կուգամ՝ քու Հեթանոս Երգերէդ զինով, քու ձեւերէդ խելայեղ, քու խօսքերէդ զրահուած,
 Ահա ես ի քե՛զ կուգամ այսօր, քու Սրբազան Ոսկորներդ իմ արցունքովս օծելու,
 Քու Վրէժիդ, քու Ուխտիդ, քու Ոգեվարի հռնդիւնիդ արծազանգը սրտիս մէջը պեղելու . . . :

Ահաւասիկ, այս նուիրումի ու Վրէժի Օրերուն՝ Նշխարներուդ զանձին առջեւ կ'ուխտեմ ես քեզի,
 Որ պիտի խմեմ այս աչքերովս անյազուրդ, Դահիճներուդ գլորումը ցեխէն ի մահ . . .
 Ու պիտի ըմպեմ արբշուութեամբ մը գերմարդկային, անոնց ոռնումը հոգեվարքի . . .
 — Անարժաններ գերեզմանի, քանզի հողը սուրբ է, եւ նուիրական եւ արդար —,
 Ու զանոնք այրելէն, զգուանքը իրենց աճիւնին՝ պիտի թափեմ հողաթափին վրայ Արարչին . . . :

Վ.Ա.ՀԱՆ. ՆԱՐԺԱՆՆԱՆ

ՎԱՐՈՒԺԱՆ՝ ՄՇԱԿԻՆ ՀՈԳԻՒՆ ՄԷՋ

Այսպե՛ս վրաններու տակ էինք: Էսկի-Շէ-
 հիր-Քէօթա՛հա միացումի գիծին կայարանն է ան,
 ուր տաօը հաղար աքսորականներ խռնուած էին,
 ամէ՛ն քաղաքներէ: Քաղաքի ու հարստութեան
 համեմատ՝ թաղեր ձեւացած էին, երկու հակոտ-
 նեայ եզրերով, չքեղ զինուորական վրաններով
 մէկ ծայրի թաղերէն մինչեւ միւս ծայրի սաւանէ
 վրանները՝ խարխուլ ցիցիրու վրայ լռնուած,
 տանիքի՝ ձեւով: Անոնց տակ կը մակաղէին է՛ն
 աղքատ տիպաբները աքսորականներուն, գոյն-
 գոյն տարազներով, երկիրին ամէն կողմերէն հող-
 հասած: Երեսի վրայ սողալով կը մօտէին այդ
 վրաններուն մէջ՝ ուր դիզ մը փոշի կը տիրէր:
 Հոն խռնուած ընտանիքի բոլոր անդամներուն
 դէմքերը անճանաչելի էին դարձած՝ քրտինքի խօ-

նուտ թեւն մէջ չորցած փոշիի կեղտէն: Երբեք
 մարդկային տիպարներու ցուցահանգէս մը ա՛յն-
 քան թշուառ ու զթաշարժ չէ եղած, որքան այդ
 խաժամուժ ամբոխին հոծ զանգուածը, գերազոյն
 դժբաղդութիւններու բոլոր ձեւերուն դո՛հ:
 Իրիկնամուտի մը, երկաթուղիի գիծին միւս
 կողմը, վրաններ զետեղուած բացառքին հանդի-
 պակաց ցից բրգաձեւ բլուրը կը բարձրանայի,
 վրաններու դիրքերուն քարտէսը գծելու ծրագրի-
 բով: Այդ կատարը կ'իշխէր շրջակայ ամբողջ
 բլուրներուն, ընդարձակ հորիզոնով: Մարդկային
 ստուեր չէր երեւցած հոն: Երբ թուղթ ու մատիտ
 ձեռքս՝ ժայռի մը եզրը հաստատուեր էի բար-
 ձունքին է՛ն վերին կէտը, նշմարեցի վարէն շու-
 քի մէջ զլտօրուելով վեր մագլցիլը: Երբ մօտեցաւ,
 զիտեցի որ գեղացի մըն էր, պարզ անկեղծ դի-
 մագիծերով: Թանձր մութ-դեղին աստիճէ չփակը
 լայն սրունքներով տափառէն կը զստուէր մէջքին

փաթեթուած կարմիր գօտիով: Թաւ յօնքերով ու պեխերով սեւաչուի այս դէմքը՝ արեւի մէջ երևում արի հոգի մը կը ցոլացնէր: Վարանոտ քայլերով ինծի կը մօտենար: Երբ զլուխ վեր առի՝ ակնարկս իրեն ուղղելով՝ քաջայերուած՝ խօսք առաւ՝ զեղացիի մտերմական շեշտով:

— Կը ներևս Պրն. Արմէն, քանի օրէ քեզ կը փնտռեմ, հիմա հոս գալը ցուցուցին, եկայ գտայ:

— Բարի եկար, ի՞նչ կայ, ո՞ւր տեղացի ես:

Գուրապէլէնցի եմ, հարցնելիք մը ունիմ, դուն անպատճառ տեղեկութիւն ունենալու ես:

Ու ձեռքը չփակին գրպանը երկարելով՝ հանեց թաշկինակի մէջ պլլուած ծրար մը՝ զոր քակեց, մէջէն խնամքով ծալուած քանի մը թերթ քաշելով: Նախ պատկեր մը երկարեց:

— Կը ճանչնաս սա...

— Ի՞նչպէս չէ...

Վարուժանն էր, Տարեցոյցի էջէ մը անջատուած:

— Լսեցի որ Պոլիսէն շատ գրողներ քշուեր են: Տեղեկութիւն մը ունի՞ս, Վարուժանը ինչ եղած է:

— Ի՞նչդ է որ...

— Ես չեմ ճանչնար անգամ, բայց իր գրքուածքները շատ սիրելուս՝ պահած եմ, տե՛ս...

Քանի մը քերթուածներ սկսաւ բանալ՝ խանդաղապանքով:

— Ան մուղի համար կը գրէ, երկրադործներուն վրայ ինչ անուշ կը խօսի, մեր գործը, մեր հօգին մեր ցաւը շատ աղէկ կը հասկնայ, մենք ալ իր լեզուն կը հասկնանք: Գրաբար է, բայց վնաս չունի: Մեր հայրերուն լեզուն է: Եկեղեցին ալ գրաբար չե՛ն կարդար:

Վարուժանի Մշակականքի էջերն էին ատոնք, մշակին սիրտէն տաքցած և քրտինքովը օծուած՝ սարորդիին կուրծքին վրայ:

Ա՛հ. լսած էի Վարուժանի մասին շշուկներ: Բայց սրտապնդեցի բանաստեղծին գեղացի սիրահարը: Խոր հառաչ մը արձակեց ան՝ հոգիին անդունդէն:

— Է՛, օր մը պիտի գրե՞ս այս տեսարանները:

— Այս տեսարանները, օ՞ր մը, է՛հ, ո՞վ գիտէ, տեսնենք... բայց կը գրուի՞ն այս տեսարանները...

Մը մը, ա՛յսօր, ա՛հ կը գրուին այդ տեսարանները, բոլոր տեսարանները անդրլեռնական բարբարոսութիւններուն, ո՞վ Վարուժանի անձտնօթ սիրողը, բայց դուն ու՞ր ես, աչքերդ բաց են կարգալու, թէ անթաղ ոսկորներդ դեռ կը խանձին արեակէզ ամայի անապատներու աւազներուն մէջ...

Ա՛լ Վարուժանի երգը չպիտի լսես: Բայց դուն անոր ձօնուած երգերը լսելու համար դարձա՞ր սուրի ու հուրի աշխարհէն...

ՆՆՈՎՔ ԱՐՄԷՆ

ԱՐՄԷՆ ՎԱՐՈՒԺԱՆ

Գարնան գեղեցիկ ու պայծառ օր մըն էր: Գաւակէօզեան ազգային Որբանոցի հայերէնի դասը նոր սկսած էի, և տղաք լարուած ուշադրութեամբ մտիկ կ'ընէին: Հայ գրականութեան և հայոց պատմութեան դասերու ատեն սովորութիւն ըրած էի որբերուն բացատրել, և տեղեկութիւններ հաղորդել նաև համալսարանային ահաւոր պատերազմին և հայ մարտիրոսագրութեան իրադարձութիւններուն վերայ:

Այդ օրուան դասախօսութեանս նիւթն էր Դաւիթի Վարուժան և իր գրական գործունէութիւնը:

Տղաք յուզումով և հիացումով մտիկ կ'ընէին մեծ բանաստեղծին մասին արուած բոլոր ծանօթութիւնները:

Դասախօսութեան նիւթն էր, «Կարօտի նամակը» որ կը սկսէր այսպէս.

Կը գրե՛ մայրս. — Ո՛վ իմ որդեակըս պանդուխտ «Գեռ մինչեւ ե՞րբ պիտ'անձանօք լուսնի սակ Օրերդ անցնին, դեռ մինչեւ ե՞րբ հեգ գլուխդ «Ես չը սեղմեմ լանջիս սախ.»

Հազիւ Վարուժանի այս սողերը կը կարդայի, երբ յանկարծ դասարանին դուռը ուժգնութեամբ բացուեցաւ և ուսմբի մը պէս ներս նետուեցաւ 6-7 տարեկան տղեկ մը. գունատ և երկայն մազերով հրեշտակ մը: Տղաք ամէնքը մէկ օտքի կանգնելով միաբերան գոչեցին — «Ահաւասկ փոքրիկ Վարուժանը» Եւ արդարև անզուգական բանաստեղծին փոքրիկ որդին՝ Արմէն Վարուժանն էր, որ պղտիկ հիւանդութեան պատճառով հիւանդանոց բերած էին: Սիրուն Արմէն Վարուժանը թէ՛ ընդհանուր պաշտօնէութեան և թէ՛ մասնաւորապէս որբերուն սիրոյ, գուրգուրանքի և պաշտումի առարկան դարձած էր. զրօսանքներու, դասախօսութիւններու և ճաշերու պահերուն անիկա միշտ որբերուն քովն էր, մէկը պատկեր մը, ուրիշ մը տետրակ մը կուտար անոր և ամէնքը կը ջանային զիրար գերազանցել անոր սիրելի դառնալու համար:

Դասարանին դուռը բանալով ուղղակի քովս վազեց և համարձակ կերպով մը, ըսաւ. «Ինծի ալ վիմ», և զնաց առաջին գրասեղանին վրայ նստեցաւ: Հիանալի զուգադիպութիւն. տղաք շուտով իրարու երես կը նայէին: Որբերէն մէկը Վարուժանին պատկերը ցոյց տալով փոքրիկ Արմէնին, հարցուց.

— Արմէ՛ն, ըսէ՛, ո՞վ է ասիկա:

— Հայրիկս, հայրիկս է, պատասխանեց, զինուոր գացած է, երբ պատերազմը լմնայ, անիկա պիտի գայ նորէն, մայրիկս ալ այսպէս կ'ըսէ:

Աչքերս լեցուեցան. այս տեսարանէն խորապէս գգացուած՝ այլևս անկարելի եղաւ ինձ դասը շարունակել:

Գուրս ելայ դասարանէն, ու սկսայ լալ:

ԱՐՄԷՆ ՎԱՐՈՒԺԱՆ

ԸՍԷ՛ ՄԵԶԻ, ԴԱՆԻԷ՛Լ...

I.

Խաւարն եկաւ քարաքորհն խեղցեո,
 Ու վարեց ջահն հի՛ն օրերու այգերուն :
 Ժակն Ուրուրներ , չուսուսիսն ու դածան ,
 Հաղածեցին Ուժի, Լոյսի , Արուեսի
 Սեղծագործ ոգիները սրբազան . . .
 Անպարագիր Գիշերին մեջ անսուսախ
 Տանջանքի բարկ գեհեկին գիրկն անպսուռ,
 Լուսապապակ՝ մեռան շիջան հեղձանահ .
 Բիրահազար հայկազուններ կենսառոյգ . . .
 Ու Աւերակ , ու Գերեզման , Գողգորթի
 Դարձաւ — աւան — բարեբեր ,
 Երկիրը մեր ասուածարեայ պսպերուն . . .
 Գերեզմաններ՝ դաշ ու սրօս, սար ու ձոր ,
 Ծով ու ցամաք, շեն ու ծորձորն հայրենի.
 Ապրողներու սիրտերն անգամ՝ Գերեզման . . .

II.

Թարափն քափն այդ կրայոյց ,
 Պոկեց ին՛չ աչ ին բունիկի շուսահեւ,
 Ու սարաւ,
 Իբրեւ ձրագ անկայծուն,
 Այն խաւարցիին խուցն անծանօթ, թշուախ,
 Ուր անաբակ՝ բոյ ձ՛հոգիներ մըստիմ,
 Կ՛ոգորեին մահասարսուռն հողմերէն . . .
 Ախ, Վարուժան, մինչ Սարդեկի կ՛ոռնձանար
 Լոյս-Սիրին մեջ պարտեցի, ո՛ւր մեկնեցար . . .
 Նեկսարաբուդիս ո՛ր ակունքը Խորհուրդի,
 Ձեզ հնայեց, կամ ո՛վ եղաւ հրաշխակ,
 Ձեզ եղիւսան Դաշտերն երբայ օրհները . . .
 Դուք որ սուր կիք միայն սեւեռի
 Երկիւններուն՝ շուսածորան, կասցագեղ՝
 Ուր գեփիւռներն անուշիկ
 Գիտեն շոկ սէր փափասը,
 Ու հոգիներն անկայծեղ՝
 Ո՞ր չար փնուկն եկաւ Ձեզ
 Վա՛ր ֆաշխոսեղ ու սակի,
 Կածաններէն արհաւիրաց Սեւ Հողին,
 Ուր կիրկն արխն կը փրախե,
 Ու խորշակներ ժողովացայց կը խուժեն
 Խեղդեղ շիղն իսկ կեանքի յետին ցոյժերուն . . .
 — Լուսի՛ն . . .

III.

Բայց օր մ՛աւան, Լուսի՛նն այդ ժակսածոս
 Եկան խզեղ եղերանայր ուրուներ,
 Ու գուժեցին ձրագին շիջումը մեզի . . .
 Մեռա՛ւր.
 — Մայրերն արցունք չունին Նոր Սուգն ողբաչոյ,
 Ա՛յ ցամաքն է ակունքը մեր արցունքի . . .
 Կոռնկներուն հետ հողմերը կ՛արսասունեն . . .
 Մեռա՛ւր
 — Ա՛յ մոխրացա՛ւ հեքանոս հուրն ակունքին .
 Ու դարբնոցին պստերուն մեջ չի՛ պիտի
 Այդու հնչե մարմերուն երգը պողպատ . . .

Ի՛շխարհն երազանու՛ն հերարձակ ,
 Սնրչակսն նծոյցներու ֆանալին ,
 Չ՛պիտիչայ մեզ անպսուռն մեր Ուխտի
 Լուսափողոյն ձանապարհին կենսացու . . .
 Պոստեցա՛ւ ծիր կարիւնը շուսակունք . . .

 Մեռա՛ւր, ո՛վ Մեծ, Խորհուրդն եթէ կը մեռնի.
 Դուն վաղախա խորշակներէն բոջնեցար,
 Ի՛շխարհն ծաղիկն եթէ կը խաւերի . . .
 Ու հոգիդ աչ անփոփեցին հողին սակ,
 Եթէ շայր կը քաղախ . . .

IV

Է՛իր, հի՛ր Դուն մեր Յոյսին ու Փառքին
 Ան՛նչ յայտն էիր Դուն . . .
 Է՛իր ծաղիկը շուստեղ հրաշխ
 Նոնկիին՝ գոր իր աշխը կ՛ստնէ . . .
 Յեղին սիրէն սիրայորդ,
 Ու ակունքին կարկաթոյր Հայ-Հոգիին . . .
 Է՛իր ոգի մը դիցական, ֆրանգուն
 Մեհեմակսն սուրբ Տաճարին նուիրակ .
 Նոր Առաքեա՛լ հիկ կրօնին հայրենի՛
 Կրօնն Ուժի, Գեղեցկութեան, Նուիրման . . .
 Դուն՝ Եւստուան անձանդի Շնորհներուն.
 Դուն՝ Դաքիւրան հայրենաւանդ սրբութեանց,
 Դուն՝ Հաւաստի անկիւր Փարոս մշտախոս.
 Դուն՝ Յոյս-Հեղեղ հոգիներուն շուսահաս.
 Դուն՝ Յուզումի ալեժածան Ովկան.
 Դուն՝ Սիրտն էւ Արցունքի ֆնարեղակ.
 Դուն՝ Փողոստար Ի՛շխարհն մեր անմահ.
 Դուն՝ Ձիդերն անհո՛ւն Անստ աշխար.
 Դուն՝ Մեծ Բերքող, Անակրոկոն Հայ Յեղին.
 Դաշնակութեանց Դուն աներկրորդ Արուեսագե՛ս՝
 Դանի՛ի :
 Ո՞ր Սուրբը ին՛չ բարեխօս՝
 Արժանացար Տանդակսն Շնորհին՝
 Ու արդ կ՛եղնես ջուրերէն սուրբ Լեթիկն ,
 Ձիւնասպիսակ, շնորհայորդ, շուսացայց . . .
 Ո՞ր հիւրաստե ասուածին,
 Սեղանակից՝ արդ կը պարպես դաշխուրան,
 Կարասները զիկներուն երկնային . . .
 Ո՛վ բանաստեղծ, գրա՛ մեզի ու որբնիկ՝
 Մի՛ յիտ գուրն Արաւեան,
 Որ միտնած Յորդանակին մեջ Վիշի,
 Ահա նորէն, կենսանորոգ, հոգեպիկ,
 Ուխտի կ՛երթայ ասուածագուն Վահագնին . . .

V.

Ըսէ՛ մեզի, Դանի՛ի.
 Մեր նուիրման կախընձայ
 Յուրն ո՛վ պիտի շնորհակ.
 Ու նոր աղօթքն ասուածներուն նորածին,
 Ո՞վ պիտի կրնայ մեզ ասղմուտ ու երգեղ
 Շնորհները ազատան՛նչ Աստիկին . . .
 Հոյակերեղ ո՛վ կրնայ
 Կունքն աննուա՛ն պաշտակի Նոր Խորանին՝
 Նեմեսիսը մեր Վրեժի Կրօնին . . .

Ո՞ր հանճարը պիտի գործի
 Պճնագարդեղ հայ Արուեստին անսգիւս,
 Ձեռի, Գոյնի, Դաշնանուագ Բնարի,
 Շնորհներովն հայ Երկունքը կենսայեղ . . .
 Որո՞ւ տրուած է գիտնայ
 Արսախուրեղ Հայաստանին վերաստեղծ
 Արքաներու Մեծ Արքան . . .
 Ահա Մասիս կը ցնծայ
 Փողփողումին սակ ծիրակի Դրօշին՝
 Կարմիր, կապոյտ ու կարիկ . . .
 Ահա Պանր կը սիգայ,
 Ծաղկագարդուած, եւ պողպիտ, կենեղուս,
 Գողթանական Այգիին սեռ լուսանոյ . . .
 Ու ահա
 Հայ-Պանրեռնն անգուզական, կը բանայ
 Իռներն իր շիակ Ազատութեան Լոյսերուն,
 Ու հողիներն Իսկալի Չուներուն,
 Ահա անո՞ւշ կը սպրդին, կ'ընկրուին,
 Մեր հուրեան ծովերուն խորն հաստատելի,
 Որ միշտ ներուժ, ստեղծագործ, գոստայինդ,
 Բանուրն ըրանք հայրենային Երանդին . . .
 Ըսե՛ք մեզի Դանիել,
 Ո՞վ պիտի երգէ բանբռնաւար
 Ծաղկադարդն Հայ-Երազին՝
 Ահա՛ ծագիլ սկսող մեր Դեղարուն Ապագան . . .

Կ. ԿԱՐԱՍՅԱՆ

ՅԻՇԱՏԱԿՆԵՐ

ԴԱՆԻԷԼ ՎԱՐՈՒԺԱՆԻ ԿԵԱՆՔԷՆ

Այրիացած պարտէզի մը կիսափուլ պատին առջին տարագրուած եզրօրս նամակը կը կարդայի: Ու հազիւ թէ ընթերցումս աւարտած էի, հեռուէն նշմարեցի Վարուժանը, որ դէպի իմ կողմս կուգար՝ աջ ձեռքը ճամբորդի պայուսակ մը բռնած: Ծամբուն միւս եզրքը կանգ առնելով ըսկըսաւ բեռնակիր մը փնտռել՝ պայուսակը տունը կրկնելու համար: Չկրցաւ ճանչնալ զիս, գուցէ չէր սպասեր որ ես հոն կրնամ ըլլալ: Տեսայ զինքը նիհար, տոգոյն և աչքերուն մէջ հեացող հուրք մը կը նշուէր: Իր հիւանդ երևոյթը յուզեց զիս, ա՛լ չկրցայ համբերել և մօտենայով բարեկեցի զայն: Առանց բառ մը արտասանելու՝ պահ մը լուրջ ու խորունկ նայուացք մը նետեց վրաս և ապա աւելցուց.

— Հա՛. ճանչցայ քեզ, Բնակունի, ձայնդ ու աչքերդ նախկին են՝ բայց դէմքդ փոխուած է:

Ու աւելի մօտեցաւ ինձի. պահ մը մեր յուզումին մէջ աճաւոր և մեր վիշտին մէջ անսահման քարացած մնացինք՝ արցունքը աչքերնուս: Վարուժանին հոգիին խորէն ժայթքող անհուն հառաչ մը խռովեց մեր լուսթիւնը և իր նախկին չեչտով շարունակեց.

— Ա՛խ. Բնակունի, տե՛ս, այս ի՛նչ աւերակ, այս ի՛նչ սրիւն, ամեն կողմ արիւն . . . Եթէ գիտ-

ԹՌԲԱՏԻ ՎԱՐՈՒՅԱՐԱՆԻՆ ՈՒՍՈՒՑՉԱԿՆԸ
 ԵՒ ԲԱՂԱՔԻՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ՄԱՐՄԻՆՆԵՐԸ:

Դ. Վարուժան, Յովհ. Գալանճեան, Տօրթ. Շիրինեան՝
 Մ. Բնակունի
 (Մեկ երկու հոգիէ գաւ առեկնն ալ սպաննուած են)

Նայի թէ այսպիսի եզրերգական վախճան մը պիտի ունենամ, եթէ գիտնայի թէ հեթանոսներու պիղծ գարշապարին տակ քնարս պիտի մեռնէր, պիտի լուր այսպէս ընդմիջտ, հաւատա, ևս ձեռքովս կը ջախջախէի զայն և թէ այնքան սիրած Երգերս Հերանոս չլի կոչէր . . . :

Պայուսակը ուզեցի առնել և տանիլ ուր որ կը փախաքէր նախ մերժեց, բայց, յետոյ դժուարութեամբ յանձնեց ըսելով.

— Այս պայուսակը, ինդրո՛ւմ, յանձնէ թանկագին և ցաւատանջ կնոջս, ուր ծրարած եմ խաչուած սիրտս ու նահատակուած հոգիս . . . : Բարեկեցի բոլոր գրչի և գաղափարի ընկերներուս, մենք ձեռքի համար պիտի ապրինք, ձեզի համար պիտի աղօթենք և ձեզի պիտի հետեւինք ամէն վայրկեան: Աճապարեցէք նետուիլ նոր ասպարէզ վրէժի շանթերով սպառազինուած . . . :

Ու հեռացաւ քովէս, և ես յոյզերու և արցունքներու հետ մնացի միայնակ:

Ահա այն յայտնութիւններուն ստոյգ տեսիլը, զոր ունեցայ ամիս մը առաջ, կ'ուզէի սակայն որ գինովնայի անհունօրէն:

Վարուժանը կը ճանչնայի Գեղունիի և Բաղմանաւանդ Ջաւղբով:

1908ին Դպրվանքի շրջանը աւարտած՝ սահմասիա մեկնած էի կրթական ասպարէզին նուիրակի որ Դանիէլ Վարուժանը եկած է, Սերաստիա դուկի մը անկիւնը, նստած կը գրեր: Իսկոյն գրիսկանք խօսակցիլ, Դպրվանքէն սկսանք գացինք ընկու և ապա կանգ ու անկէց ալ Ամասիա, Սերաստիա և իր ծննդավայրը Բրզնիկ: Ան ալ ինձի թեան և կրթութեան վերածնունդի գործին նուիրուելու գաղափարին: Այս միջոցին, մէկդի զրած

թուղթէն կարգաց Կարոսի նամակէն քանի մը տուններ, զոր դեռ չէր ամբողջացուցած: Յետոյ խնդրեց ինձմէ որ քաղաքին հնութեան վայրերը առաջնորդեմ զինքը: Սիրով ընկերացայ իրեն առաջնորդելով այն բոլոր վայրերը, որոնց քարի պաղ երակներէն բանաստեղծական տաք ներշնչումներ կ'ուզէր քաղել: Իրիկուան վերադարձանք պանդոկ, ուր քիչմը հանգիստ առնելէ վերջ հրածեշտ առինք իրարմէ, որովհետեւ միւս առտու արշալոյսին պիտի մեկնէր՝ դէպի Սերաստիա:

Իր նայուածքին և շեշտերուն քայցրութիւնը, ուր ճշգրտորէն կը ցոլային իր մաքրափայլ հոգին և զգայուն սիրտը, այնքան խորունկ տպաւորութիւն ըրած են իմ վրայ, որ այդ առաջին տեսակցութեան յիշատակը յաւէտ վառ պիտի մնայ հոգիիս խորը:

Երեք տարի (1911) յետոյ, նահատակուած Շաւարշ Վարդապետի Եւզոկիոյ առաջնորդութեան առաջին տարին այր ու կին ուսուցչական պաշտօնի հրաւիրուած էինք: Շաւարշ վրդ իր նամակին մէջ կը յայտնէր թէ Սերաստիայէն Դ. Վարուժանն ալ հրաւիրուած է: Հէք Շաւարշ վարդապետ, որուն նպատակն էր Յովհ. Դազանճեանի շուրջ կարող երիտասարդ ոյժեր հաւաքելով, Եւզոկիոյ ազգկրթական գործին վերածնունդ մը տալ:

Վերջապէս, Շաւարշ վարդապետի կրկին հըրաւէրին վրայ գաջինք Եւզոկիա, ուր երկրորդ անգամ ըլլալով ողջագուրուեցանք Դանիէլ Վարուժանի հետ, նոյն քաղցր և անմոռանալի Վարուժանին հետ, որ կը դասախօսէր արդի հայերէն, ֆրանս. լեզուներն ու քաղաքաց. կրթութիւն:

Դանիէլ Վարուժան իր ընկերական կեանքին մէջ շատ աւելի քաղցր, շատ աւելի համով-հոտով էր և շատ աւելի զուարթ: Մարդկային կեանքի մէջ մարդիկ աւելի իրարու ծանօթ են քան բարեկամ. ճշմարիտ բարեկամներ շատ հազուագիւտ են, որովհետեւ բարեկամութեան հիմը կը կազմեն անկեղծութիւն, փոխադարձ սէր և անձնուիրութիւն, ինչ որ կ'պակտի դժբաղդարար մարդոց մեծագոյն մասին քով: Վարուժան անա այդ երեք առաքինութիւնները կը ցոլացնէր իր սրտին մէջ և հոգիին վրայ, որոնք այնքան պարզ և նոնքան ալ խորուկ ու անհուն էին: Ան գեղապաշտ մըն էր, կը սիրէր այն յօրինուածները, կը հիանար անոնց վրայ, որոնք գիծերու ներդաշնակութեան տիպար մարմնացումն էին. ինչ որ յայտնուեցաւ իր մշակած գրականութեան մէջ, ուր գուրգուրանքով նախընտրուած բառերը՝ հին հայերէնի ջերմինչունչով ու գունագեղ նրբերանգութեամբ օժուն նոր կեանք մը, նոր արշալոյսներ կը ճառագայթեն, հիւսելով իր գրչին փառքը:

Եւզոկիոյ մէջ իբր կրթական պաշտօնակալ Դ. Վարուժան արդիւնաւոր կեանք մը ունեցաւ: Ան հին վարժապետական շեշտերէ և պատուելիական շարժումներէ, կաշկանդումներէ վերձ՝ արդիական ուսուցիչ մը եղած է: Իր հեղահամբոյր բնաւորութիւնով, իր քաղցր նայուածքով և զբաւիչ շեշտերով կը հրապուրէր, իրեն կը զօղէր աշակերտ-

ները: Ուսուցչին և աշակերտին միջեւ այդ բարոյական աղերսը գլխաւոր մասը կը կազմէ աշակերտին ինքնազարգացման գործին մէջ: Արդարեւ Վարուժան ընթերցանութեան, ինքնազարգացման և գրականութեան հուրը արծարծեց աշակերտներու մէջ:

Դանիէլ Վարուժան առտուան պահերուն կը նուիրուէր իր գրական աշխատութիւններուն: Առտու մը, իր ունեցած մէկ դասին յապաղած էր: Քիչ մը վերջ եկաւ և դասարան մտնելէ առաջ եկաւ իմ մօտ և ժպտելով ըսաւ. — «Ներշնչումներու մէջ գինովցած ըլլալով քիչ մը ուշացայ. ներողամիտ եղէք»: Որովհետեւ վարժարանին անօրէնութիւնը ինձի յանձնուած էր. ես ալ կատակելով աւելցուցի. «Ներուած եմ ֆու մեղեքեր, պայմանով որ այս առտուան գինովութեամբք ես ալ գինովեամ»: Գլխու նշանով հաւանութիւն յայտնելով դասարանին դուր կը բանար: Քանի մը օր վերջը Շանթ Դ. Վարուժանի մէկ քերթուածին համար ոսկի մը վճարել կը յանձնարարէր Եւզոկիոյ իր գործակալին: Ու այդ ոսկին Թոքատի ժպտուն այգիներուն մէջ գինովցուց մեզ. գինովցուց նաև Վարուժանը:

Եւզոկիոյ զուարթ, մեղկ ու շուայտ երկինքին տակ Դանիէլ Վարուժան պատրաստեց իր Հեքաճու Երգերուն ատաղձը. և ուրկէ նաև կ'աշխատակցէր Շանթի, շաշաթաթերթ Ազատամարտի եայլն:

Կիրակի օր մըն էր, Իրիսի գեղածիծաղ ամփունքը չըջագայութեան ելած էինք միասին՝ գետին մրմունջներուն հետ օդին կանանչ թարմութիւնը վայելելու համար: Վարուժանը մանաւանդ շատ պէտք ունէր մաքուր օդի, որովհետեւ սրբտի ցաւէ չկը տառապէր: Վարուժան բնութեան ծոցին մէջ կ'ուզէր մոռնալ սրտին ցաւը՝ այգիներուն կանանչ երազներուն մէջ օրօրելով զայն: Մարէն ձորէն խօսակցելով, սկսանք վերադառնալ տուն, և երբ մեր դրան առջեւ եկանք՝ ձեռքէս քաշելով իրենց տունը տարաւ զիս, ուր մեր ծարաի չրթները Թոքատի համեղ տանձերով զովացուցինք պահ մը: Վարուժանի նորածինը կը ճչար, զոր կը սիրէինք Վարուժանակ կոչել և և այդպէս ալ յաւէրժացաւ: Երկուքնիս ալ սկսանք սիկառ խնկարկել. այս միջոցին Վարուժան ձեռագիրներ բերելով կարգաց քանի մը կտորներ, որոնք արուեստի, գնդեցկութեան և զգացումի հրաշակերտներ էին: Յանկարծ խոնուն երեւոյթ մը առնելով յարեց. «Այս երգերը կ'ուզեմ հեքաճու մկրտել»: Ես ալ իրեն դիտել տուի թէ՛ հրաշալի գիւտ մըն է ինքնին, սակայն գուցէ շատերը սրբապղծութիւն նկատեն զայն:

Ինք ալ չարունակեց. թէ արուեստագէտը պէտք է որ կատարելապէս անկախ ըլլայ իր անհատական ըմբռնումներուն, յղացումներուն և արտայայտութիւններուն մէջ, ու առանց այդ անհատականութեան արուեստագէտը կը դադրի արուեստին ծառայելէ:

Այսպէս տարի մը ամբողջ միասին սպրեցանք:

միասին գործեցինք Գանիէլ Վարուժանի հետ՝ այնքան յաւէտ խնկելի և անուշ յիշատակներով առյցուն: Ու Եւդոկեան իր յուսով աշգիւնեցուն մէջ՝ մեղկ ու զուարթ, յաւճանելով Յովհ. Գաղանձեանի, մենք, Վարուժանի հետ ճամբայ ելունք դէպի Ամասիա, ուրկէ յաջորդ առտուն իսկ մեկնեցաւ Պոլիս, և ես ալ Ռօտտոթո: Ու այսպէս բաժնուեցանք իրարմէ Կ. Պոլիս տեսակցելու ժամադրութիւնով:

Գիշեր մը, երբեք պիտի չկրնամ մտնալ, վարժարան համախմբուեցանք, Յովհ. Գաղանձեանի մագնիսական փորձերուն ներկայ ըլլալու համար: Գաղանձեան այդ կերպով կը փափաքէր որ իր ոգեհարցական դպրոցին մենք ալ տշակերափնք: Վարուժանի պնդումին վրայ որոշուեցաւ որ առաջին փորձը էմ վրայ կատարուի, ոչ թէ Գաղանձեանի նախապէս ընտրած ենթակային վրայ:

Յովհ. Գաղանձեան կ'ըմբռնէր մեր սկիզբիկ հոգեբանութիւնը, ու անսովոր եռանդով մը սկսաւ գործի: Սենեակին մէջ հետաքրքիր լուծիւնը կը ծաւալէր սիկատի գուլուններուն հետ: Գաղանձեանի հրամանին համաձայն ոտքի կանգնեցայ, շիփ շիտակ, աչքերս գոց և բազուկներս դէպի իրեն երկարած: Գաղանձեան ձեռքերս շոյելով սկսաւ իր թելադրութիւններուն «հիմա՛ պիտի քնանաս. ահա կը քնանաս կոր, գեղեցիկ երազներ պիտի տեսնես և այլն:» Հէք Գաղանձեան ժամերով շարունակեց իր «հիմա՛ պիտի քնանաս. ահա՛ կը քնանաս կոր»ը, սակայն ոչ քնացայ և ոչ ալ քնանալու սրամաղիւր էի: Այս անյաշոգութեան վրայ Գաղանձեանի և Վարուժանի միջև մասնաւորապէս վիճաբանութիւն մը ծագեցաւ, և այնչափ տաքցաւ որ յաճախ կ'ընդմիջէի վիճաբանութիւնը ազդողակելով «հիմա՛ պիտի քնանամ, ահա կը քնանամ կոր ա՛յ մի վիճաբանիք»:

Անմոռանալի՛ հոգիներ, որոնք միևնոյն ճատազրէն տարուեցան...:

Մ. Ե. ՏԵՉ ԲՆԱԿՈՒՆԻ

Դանիէլ Վարուժան եւ Յ. ձ. Սիրունի 1914ի՛ սկիզբը հրատարակեցին գրական-գեղարուեստական «սարկափրին»՝ ՆԱԻՍԱՍԻՊԻ՛ առաջին հատորը: Երկրորդ հատորը արդէն պատրաստ էր և սպազուրբեան պիտի յանձնուէր, երբ «սարին» ներկուեցաւ հայու արիւնով:

Կը հրատարակեց Յ. ձ. Սիրունիի ուսումնասիրութեան մէկ երկու հատուածներ, ուր Դանիէլ Վարուժանի բերողական հոգին ուսումնասիրուած է, եւ որ կը կազմէր նոյն ասեան «հաւատոյ նահագնակը» այդ գրական յուրջ ձեռնարկին:

«ԳԼՊԻ ԱՂԲԻԻՐԸ ԼՈՅՍԻՆ...»

Անփոյթ ու անտարբեր, Բանաստեղծը հոգին պիտի տայ իր երգելը, բնութեան հրաշալիքներուն

պիտի խառնէ իր հոգին, որովհետեւ ինչ հաճոյք իրեն համար քան պոսթիկալ իր սեփական յուզումներն ու կիրքերը:

Ան իր հերարձակ վազքին մէջ երբեք մտահոգութիւնը չունի հաճելի ըլլալու ամբոխին, և իր քնարն ու վրձինը չեն թրթուար անոր կիրքերուն ու ճաշակներուն համար, որովհետեւ գիտէ թէ անոնք, ընդհանրապէս, կուզան գեղեցկութիւնն ու արուեստը քանդելու համար, ու որ մին ալ Բանաստեղծը առանձին ձգելու իր քնարին բեկորներուն հետ, ու արտասուել տալու անոր.

Ու նետեցի՛ ձեռքս բնաւ ուժաւալ. —
Ուուն վրայէն կ'անցնի ամբոխն առաքուր, —
Ու բնախա բեկորներուն մօտ իմ ալ,
Գլուխս առած ձեռքերուս մեջ, ես կուլամ...

Այ ուստապէտին հոգին այնքան խորունկ է որ ինք միայն կրնայ անոր մինչև յետին ալքերը իջնել, և իր սրտքները այնքան բարձր են որ ամբոխը չի կրնար իր սկնարին իսկ հանել հոն, ու երանի՛ այն սակաւաթիւններուն, որոնք իրենց հոգին հաղորդակից կը զգան այդ բարձրութեան, ու իրենց հոգիին մէջ կրնան ունկնդրել Բանաստեղծին երգերուն: Երջանիկ Ասպետներն են անոնք, որոնց համար Բանաստեղծը պիտի ըսէր, փոխ առնելով Հոռոմայեցի երգչուհիին ազգակիր.

Ես կ'երգեմ միայն Ասպետներուն համար...

Բանաստեղծին քնարը երկու զխաւոր լար ունի միայն. Անկեղծութիւնն է առաջինը, որ կը սիրապետէ իր քնարին, երգիլ տալով ինչ որ կը ցայտէ իր հոգին, ինչ որ կը հոսեն իր կիրքերն ու յուզումները՝ իրենց բովանդակ մաքրութեանը և բովանդակ գեղեցկութեանը մէջ. ոչ մէկ կեղծ լար իր քնարին վրայ, ոչ մէկ կեղծ շեշտ իր երգերուն մէջ, ու միայն իր Հոգին, — կարմիր ու սպիտակ:

Գեղեցկութիւնն է երկրորդը Բանաստեղծին հոգւոյն լարերէն, որովհետեւ գիտէ թէ ան է որ զինքը պիտի բարձրացնէ մինչև աստուածային բարձունքներ, որովհետեւ ան է միակ կապը բոլոր մեծ հոգիներուն միջեւ, կապն է դարերու և ցեղերու միջև, և նաև, ինչպէս կ'ըսէ Նելլէն իմաստասէրը, ան կապն է Աստուծոյ և Մարդուն միջև:

Բանաստեղծին համար ամէն ինչ է Գեղեցկութիւնը, իր կրօնքն ու խէտալը, իր սէրն ու նպատակը, որովհետեւ իր հոգին իսկ է, Արուեստի ճաճարն է ան, որուն կը դիմէ, կեանքի իմաստն է, զոր կարգալու կ'երթայ, —

Քեզ կարգալու կուգամ անա անհամբեր՝
Ինչպէս եկան շատ շատեր՝
Բայց անկարող կարգալ խորեղ առեղծուած,
Փախան էեզիկ գայրակղած...
Ե. ձ. ՍԻՐՈՒՆԻ

Հին ոճով և բացատրելու հին եղանակով գըրուած՝ Տօքթ. Պաղիկ Խանի այս ուսումնասիրութեանէն միայն երկու սիւնակ տպագրած ենք «Շանթ»-ի հին շրջանի վերջին թիւին մէջ: Այս յետամասց բայց ինքնատիպ ուսումնասիրութեան մէջ Պէյքընի, Շէյքըսթրի, Միլթընի և ուրիշ անգլիացի մեծ մետքերու անունները յեղյեղուած ըլլալով, այն ատենի գրաքննութիւնը թիւատած էր այդ գրուածքը: Հիմա որ լրագրութիւնը... ազատ է, կը հրատարակենք զայն նոյնութիւնով: «ՇԱՆԹ»

ԴԱՆԻԷԼ ՎԱՐՈՒԺԱՆ

Երեք տարով առաջ «Յեղին Սիրտը» կարդացինք մեծ հաճոյքով, զգալով որ հզօր բանաստեղծ մը երեցած էր տաճկահայ հորիզոնին վրայ: մենք քանիցս պատրաստուեցանք այն հատորին վըրայ ամբօրի քննադատական մը գրել, սակայն մեր փորձերէն անգոհ մնալով այս գործը ապագային ձգեցինք: Այժմ ալ Հեքանոս Երգերուն կը մերձենք սոսկումով, քանզի կ'զգանք թէ Վարուժան սովորական հեղինակէ մը չատ հեռու է: Ան իր մանկական խանձարուրին մէջ իսկ դարեգլուխ մը կը կազմէ մեր գրականութեան. հորիզոնին վրայ երեցող ամենի արփի մը սքօղուած մշուշներով ու կրելով իր մէջ խոշոր բիծեր թէև, սակայն ան կը խոստանայ անօրինակ ահաւոր պայծառութեամբ մը փայլել, երբ իր գագաթնակէտին հասնելու ըլլայ: Այս ամենի հսկային ամբողջութեան ընդգրկումն մեր ուժերէն վեր զգալով հանդերձ, մենք պիտի փորձենք մեր հիացումի մէկ մասը յայտնել, հրաւիրելով ընթերցասէր հասարակութիւնը բուն հատորին դիմելու, զգալով որ արդէն Վարուժան տակաւին երիտասարդ իր խոյանքի սկզբնական աստիճանին մէջ է, մենք յաջողութիւն կը մաղթենք անոր ապագայ սլացքներուն ու ակնդէտ պիտի նայինք իր կարողութեան գագաթնակէտը տեսնելու: Այս նըպատակաւ է որ մենք առանց խղճահարելու, ամուր՝ առ երեսս թերևս անգուժ ձեռքով մը՝ պիտի խլենք կորզենք անկէ այն տձև կամ անտեղի փետուրները որոնք կրնան անոր ապագայ խոյանքը խանգարել:

Ամիսներ առաջ յայտնի քննադատ մը չափազանց բարձր սարուանդ մը յատկացուց մեր յարգելի բարեկամ Եարճանեանին, զայն նկարագրելով իբր նոր Շէյքսթրի մը կամ Միլթըն մը: Մենք Սիւամանթոյի գործերը խիստ կը սիրենք ու բարձր կը գնահատենք զանոնք. շատ մը կէտերու մէջ Վարուժանը անկէ ալ աւելի բարձր կը գտնենք մտաբերելով միշտ այն խոշոր թերութիւնները որոնցմէ Սիւամանթօ զերծ է բոլորովին, սակայն մենք պատրանքի մէջ չպիտի իյնանք, ինքնախարէութեան չպիտի ենթարկուինք: Հայ Շէյքսթրի կամ Հայ Միլթընի դարէն տակաւին շատ հեռու ենք մենք: Այսպիսի հանճարներ արտագրելու համար Հայ ցեղը տակաւին քանի դարերու մշակոյթի պէտք ունի: Երբ բոլոր դարերու ընդհանուր գրականութիւնը ու քաղաքակրթութիւնը մենք իւրացուցինք այն ձևով

որով քառապատիկ ի վաղուց ըրեր են իրենց դրպոցներուն մէջ, այն ատեն միայն կրնանք յուսալը որ թերևս Շէյքսթրի կամ Միլթընի նման հայ հանճար մը ծագի մեր հորիզոնին վրայ(*): Առ այդ կըրնանք գոհ մնալ ու պարծիլ իսկ, մեր Վարուժանով ու Սիւամանթօով, առանց յաւակնելու անոնց մէջ Շէյքսթրի մը կամ Միլթըն մը տեսնելու:

Արեգակի ներքև նոր բան մը չկայ, բաւ ունայնութիւն ունայնութեանց քարոզիչը: Հին դասական և նոր եւրոպական գրականութեան ուսումնասիրողն ալ ցնցող գիւտերու ու նորութեանց պիտի չհանդիպի Վարուժանի գործերուն մէջ: Ան կը գրէ ընդհանուր գրականութեան ազդեցութեան ներքև, անոր մէջ մի էջին մէջ հեռքեր կան այդ պիսի ներշնչումի, օրինակ նոր բառերու կերտում, թարմ ոճերու ձևեր, հակադրութիւններ, բառատօքաներ, եւրոպական նկարագրութիւններ ու գաղափարներ, հայացում եւրոպական յայտնի երկերու(**), քանի մը անգամ նոյն իսկ պարսկական կամ արաբական ձևերով բառախաղերու ձիգ մը կը նշմարենք: Եւ թէև Վարուժան ոչ պարսկերէն գիտէ և ոչ ալ անգլիերէն, անգլիացի Հուտ(Hood)երգչի ձայնը կը լսենք անսխալի ճշգրութեամբ մը էջ 247ին մէջ գորկ'արժէ բաղդատել The song of a shirt երգին հետ:

Սկովտացի գեղջուկ բանաստեղծի ձայնը կը լսենք Խեղդուած Միջախ մէջ. էջ 195, որ շատ նման է Պըրնզի (Burns) Մուկ (The Mouse) երգին հետ: Դարձեալ էջ 248 տողեր 5, 6, 7, և 8 անգլիական Ձիւն (The snow) երգէն են: էջ 100, տողեր 5, 6, 7 և 8 կը յիշեցնեն յայտնի նկարա-

(*) Միլթընի բացառիկ դիրքը իր դարու գիտականներու մէջ հռոմեացիներէ: Շէյքսթրի առեղծուած մըն է, սակայն յայտնի է որ ակնոր ակնունով գործերու հեղինակը իբրեւ ակնն դարու գիտաբանաց գանձարան մըն էր: Վերջերս ապացոյցներ կը կուտակուին հաստատելու թէ «Շէյքսթր» ծածկանուն մըն էր. երկերու բուն հեղինակը սիեգերաճուցակ Լօրս Պիքլն (Bacon) էր որ առաջին սպագրութեան մէջ իր կնիքը ու ակնունը գրեց հասորին վրայ խորհրդաւոր կերպով մը, ակնոր սկիզբէն, վերջէն ու կիսկէն ճիշտ գուրակեաւոր էջերու մէջ Պիքլն (Bacon) բառը վարպետութեամբ մտցնելով բնագրին մէջ

(**) Օրինակներ. ոսկի աղբ, սուրբ պարան, մետեղն աղօթք, «Մեկի սերմանոյ մերկի ստոպանի հնձողներ եկի», ազատութիւն մարդուն եւ գերութիւն Աստուծոյ, մտքն աւելի կը բարդի, հրախայրոց, «սնկներուն սկուսներն ողնածուծովն օձանեց», ապրեցաւ միշտ մեռնելով, հրասպ հագ մը կարմիր, եւ եւս ֆիկով կ'ակնիծեմ դարուս կարաս Մարդկութեան ոսկի հորքերը բոլոր:

Խաչն ակնկոյտն ճանաչեց, բայց ուրիշներ փրկուեցան: Ծանկիկն մէջ շարք շոյաց, ցարն հաճոյքն եւ հաճոյքները ցարին, կրակիկին սակոյռն եղաւ զաներուն:

Թաւիկ ուժիկ բանակն է եւ հանձարն է վասակին, իբրեւ վիշապ՝ բռնելու օձագայտ երկունիք,

Որո՞նք ունի ցանկեցին որ բողոքիւնը հրձնեն,
եւ հովուական իր ցուպն եր օձ մը քաճոյ :

Գրութիւններ ու փորձեր չարք մը բժշկական
կամ բնագիտական գիրքերու : Էջ 195, տողեր 7-12
Իմաստներու ու բառերու խաղեր են որոնք նորա-
գոյն պարսկական կամ արաբական նմոյշներու
չեչտ կուտան :

Իրտել պիտի տանք թէ այս նմանութիւնները
ամենեւին չեն պակսեցներ Հեքանոս Երգերու բարձր
արժէքը : Վարուժան կրցեր է օգտուիլ նոյն իսկ
Թարգմանութեան միջոցաւ բոլոր մատչելի աղբիւր-
ներէ : Ան եւրոպական երկերը մարսեր է, իր գո-
յութիւնն անբաժանելի միս ու ոսկոր է կազմեր,
ու շատ բնական է որ անոր գործին մէջ հին եր-
գերու արձագանքը պիտի ստէպ լսելի ըլլայ իրեն
կամքին գէ՛մ իսկ :

Վարուժանի լեզուն ճոխ է, առատ բառա-
մըթերքով, հզօր նկարագրական ձիրքերով, իր
տաղաչափութեան կարողութիւնը բացառիկ է,
վսեմ տողերու վարպետ կերտող մը, բառերու,
վանկերու ու գաղափարներու վրայ այնքան դիւ-
րավարժ, բազմակողմանի, յանդուգն, դիւրափո-
փող պարող մը որքան իր նկարագրողի Նազենիկն
Հարեհին մէջ անմատչելի էր իր մատերով ու մար-
մնով երգելուն : Ե՛րբէք Վարուժանի Պեհաւը, էջ
117, կարգալ ու համեմատել Սիւմանիօի Ասպե-
սին Երգին հետ (էջ 125 Ամբողջական Գործը,
Հասո՛ր Ա. Boston), այս երկու արդի թրքահայ
բանաստեղծներու գրելու ձևերը համեմատելու :
Մեզի համար Եարձանեանի գործը Ս. էջմիածնի
կամ Սանահինի խորանին կը նմանի. պարզ սո-
վորական արուեստով կերտուած ամուր հիմերու
վրայ և ամուր նիւթերով, նուիրական քարեր կը
զետեղուին ազգային խորանին մէջ : Իսկ Վարու-
ժան իր բառերով ու վանկերով Միլանի Մայր
տաճարի նման ահաւոր հսկայ մը կը բարձրացնէ
սիւն սիւնի վրայ, ու զմբէթ զմբէթի վրայ, վեր
ու վեր, մինչև գրեթէ անըմբռնելի կը մնայ. հի-
ացուժով կը նայինք, կը պարծինք որ ասոր ճար-
տարապետը հայ մըն է, սակայն կը զգանք այ որ
չէնքին մէջ բան մը կայ որ հայկական չէ : Սա-
կայն երբ Յեղին Սիւրը քննենք պիտի տեսնենք թէ
Վարուժան արդէն կերտած է ազգային խորանը
ներկայ գործին ձևը զարնելէն առաջ : Հեքանոս
Երգերը մի առ մի քննադատելու հարկ չենք տես-
ներ, ընթերցողին աշխատանքն ալ մեր վրայ չի
պիտի առնենք. հատորին մէջ ոչազգրաւ են, Պե-
գասը, Տրսուցք, Հարեը, Վեհեթիկ, Մեհեհաները,
Գասասան, Լեւու, Բանուորուհին, Մեհաւորը, Սիւ-
րսը և Յոգնած, Վարուժանիս, Պասգամաւորներս,
(Ա. Ահարոնեանին ու Եփրեմ) : Վարուժանի հզօր
նկարագրութիւնը կ'երեւայ առոնց մէջ և որոնց
պէտք է աւելցնենք ձիւաղը կ'անցնի և Հեքա-
նասական, էջ 23 :

Մեր կարծիքով հեղինակին խիղախ սլացքն
իր բարձրութեանը կը հասնի Պեգասին մէջ որ
հրաշակերտ մը կը գտնենք : Ան իր խորութեան

վիհի անդունդները կը խորասու գի Տրսուցք ու
Լեւու երգերուն մէջ ու որքան անոր թոփչքը բար-
ձր է, նոյնքան ալ անոր տանջանքներու զգացումը
կսկծելի : Կ'արժէ զգուշութեամբ կշռել հեղինակին
սա տողերը .

էջ 187

Մընուցանել հա՛րկ և դեռ այս փու՛ն մարմինն՝ հակառակ
Մրճիս անկեռ սադրանիս, որ մահուան լոկ կ'ունկընդոկ :
Ո՛վ Տեսանող, քե ունի երջանկութիւնը գաղտնի,
Թե կըրնամ ես պընդանայ մըսածու՛նով մ'անձանօր
Վերթես օձեյ ճոր սասդի մը մեղրակար շողիւնով,
Բայիանայ քե կըրնամ, քե կըրնամ ես զընդունուի,
Յայնէ՛կ ինձի . . . Սակայն դու աստուածօրէն կը լըռես,
Լուսացայս մասըդ միայն ինձ ցոյց կուսայ զոհանուէր.
Պարսնը սուրբ՝ զոր տու մահդ իմ վախճանիս կսակեց.
Կը հասկընամ քե անոր շուրուրուրով և միայն
Որ սիւսս ըսի՛նքս կ'ըլլայ, վիշտը գաղտնիք անոր
եւ ես զոհի ցընդող՝ անձե՛տիս պես կը հասնիմ
Նիւրվանայիդ եւ իեզի յաւերժակա՛ն հանգիստին . . . :

էջ 273

Եւ — ո՛վ վիճակ սեռելի —
Սիւրսը ծովուն ափին լընու՛ծ խելտուն է՝
Որուն մէջի կեղեղակին՝
Արդե՛ն մեռա՛ծ է շասուց.

էջ 303

Բանգի այն օրն, անիծելով հայրական
Համբոյրը կոյր՝ որ եղաւ,
Ի՛մ սեւ սերմիս առաջնող . . .

էջ 304

Ջուրերուդ վրայ՝ իմ անձնասպան հոգիես
Բողոքած մեծ արիւնշուայ անու՛ժար . . .

Տարակոյս չկայ թէ սա տողերուն մէջ ապա-
ռողջ վիճակի մը ստուերները կան, խոր ներհայե-
ցողութիւն մը՝ որուն բացատրութիւնը ապա պի-
տի տանք : Քաղցր, գողարիկ հրապոյրներով լե-
ցուն երգեր են Երեմ Բոյբերը, Կղեպարսաւ, Առա-
ջին Մեղքը, Առկայծ ձրագ, Սպասում, Մայիս մեկ :
Անցեալ դարու ութսունական թուականնե-
րուն էր երբ Էտիսպուրկի համալսարանը կը սօ-
նէր իր երեքհարիւրամեակը : Լատինական ցեղե-
րու գիտնականներէ շատեր կը յիշե՛մ, Իտալացի
հրապարակեցին հիւսիսային ժողովուրդները, ո-
րոնք կրցեր էին հին տանի նեղ կաշկանդումներէ,
ազատուելէ վերջ, նոր ու կենդանի սկզբունքներ
ընդունիլ, և իրենց հաւատքը յաւէտ վառ պա-
հել, դէպի կրօնական զգացումները : Վարուժան
փարսերէ, արդէն ինք կ'ըսէ, էջ 260.

Տըխրահակ, խո՛նջ իրեւ անակիլ ան ուզեր
Մեր այս դարուն հաւաստին :

Ու ցաւով է որ մենք կը տեսնենք թէ այս
թեթեւ վարմունքը նուիրական զգացումի մը
յանդիման ստէպ, երեւան կուգայ իր գործին
մէջ. օրինակ էջ 69. «Օրհնեալ ես դու ի կանայս»
երգը, ի մասնաւորի անոր վերջին տողերը կամ
էջ 113. «Խուլ Աստուած մը հիւեայ.» զարձեալ էջ
115, 116, 261 և ի վերջոյ էջ 248.

Մարգարիսս կոյուեցա՛ք, դըժոխէ՛ն իսկ պղծուած,
Մարիա՛մ՝ պղծուած երկիւնիս :

Ատոնք անտեղի, ապաժամ, անպատշաճ ակնարկութիւններ են, որոնք մեր տաղանդաւոր հեղինակին բարձր արժանիքէն խոչոր մաս մը կը կապտեն:

Հեղինակի մը փորձաքարը, լոկ արուեստագիտական վազանցուկ տեսակէտէն անդին, այն յարգանքն է զոր ցոյց կուտայ ընդհանուր բարոյական սկզբունքներուն վերաբերմամբ. ի մասնաւորի իր պատկառանքն հանդէպ կնոջական արժանապատուութեան և կանացի սրբութեան պատմական դէմքը ճանաչելու համար, Պըրք, Կլաւըսոն և Մօրլի սոփորութիւն ունէին հարցնելու թէ ժամանակակից կիները ի՞նչ գաղափար էին կազմեր անոնց վրայ և փոխադարձաբար, անոնք ի՞նչպէս նկարագրեր են իրենց ատենի կիները: Վարուժանի հատորին մէջ մենք զարգացումի, մաքուր սրտի ու մաքի տէր կին մը չենք հանդիպիր: Բացի քանի մը խեղճուկրակ լքուածներէ, գլխաւորապէս երկու տիրոջ գաղափարներ կը գտնենք կանոնց մասին, կամ էջ 144

«Հա՛, հա՛ Բըրքըաց

էգ վագրին հոսն ընդոյնսնէլ արու վագրին է սրուած»:

և կամ այն ձեւ կիներու վրայ կը ծանրանայ որոնց նմոյշը Բազանիքի, Հարճի, Չէրքէզուհին, Կզէնպատարայի մէջ կը գտնենք: «Օ Տալիդա» երգը ներքի չենք գտնիր ի՞նչ ձեւով ալ հաշուենք անոր զոյութեան իրաւունքները: Սըր Ուալդըր Սքօշ զարուս ամէնէն բեղմնաւոր գրողներէն, իր կեանքի վերջին քանի մը տարիներու մէջ գրական աննախընթաց հրաշքներ գործեց. գրիչ ձեռք առաւ 140,000 ոսկիի անանկութեան պարտք մը գրական աշխատանքով վճարելու համար, և անոր կէսը վճարեր էր երբ վաղահաս մահը զինք ազատեց միւս կէսէն: Մահուան անկողինին վրայ իր կառուցած Ապօղսֆորտ ապարանքին մէջ բարեկամներուն ըսաւ թէ իր մեծագոյն հաճոյքը ու փառքը այն կը սեպէր որ գրչէն անպատշաճ բառ մը երբէք դուրս չէր պրծած: Մենք Վարուժանի հանճարը կը յարգենք, ուստի և կը փափագէինք «Օ Տալիդա»ն երբեք անոր չվերագրել: Մնայուն գրական գործ մը զիւրին փորձաքար մը ունի. այն որ չիս ուզեր մօրդ, քոյրերուդ, աղջիկներուդ, կնոջդ, կին բարեկամներուդ ներկայութեան բարձր կարգով, այնպիսի գրականութիւն մը ապրելու իրաւունք չունի, միայն տեղական ու ժամանակաւոր հանգամանք մը ունի, քանի տարիներէ վերջ՝ նոր մօտաներու առջեւ պիտի տեղի տայ:

Կարգ մը ուրիշ թերութիւններ Վարուժանի նման նուրբ ճաշակով արուեստագէտի գործին մէջ անակնկալներ են մեզ համար. ասոնց մէջ են այնպիսի բառերու և ոճերու անտեղի կրկնումն որոնք բանաստեղծական զարդեր ըլլալէ հետո են: Հերանոս երգերու մէջ մինակ Սուրբ Անտոն ճրգնաւորին նուիրուած շարականներ չենք ակնկալեր հարկաւ, ու Վարուժանի տաղերը կը մտաբերենք, էջ. 330

«Խորհե՛ք թէ միշտ մենադասն է միայեայ եւ ներքինի՛ բարոյագէտը խոհեմ.— Տառապած Սիրսն ո՞վ պիտի կշռել կարեւայ նժարին մէջ Տիեզերքին դիմ առ դիմ»

Սակայն փորի, պորտի, քրտինքի, բողբոջի, աղբաթոր կոյուղիներու, կաւաթի, գոսոտ շունի ևն. ևն. ստէպ յիշումները անտեղի կը գտնենք: Դարձեալ այսպիսի ձեւեր հիասթափում մը կը պատճառեն այսքան վսեմ երկի մը մէջ:

«Գո՛րշ է կառով ու կիտով, լեղի կիտով հետաքափ.»
«Թըխակուտակ բընձուկներ, սնուքներու գակուրներ.»
«Իր պայաջին պահապան շունն արքընցած մակ կուգայ.»
«Բակին մէջը միգելով պատերն ի վեր շրջակայ.»
«Դուրս շնչելով զովորքիւնն եւ աղբերուն հոսը չոր.»
«Տեսայ որ փորը խայսաց գաղտ ծիծաղով մը խենկը»:

Անշուշտ երգերուն մէջ սէրն, գինին, ողկոյզը, վինը, տատրակը ևն. ևն. անտեղի չեն և անոնց ստէպ կրկնումին դէմ պանդատելու իրաւունք չունինք:

Հեթանոսական երգերը արդի տաճկահայ կեանքին հետ ուղղակի առնչութիւններ չունին. այս պայտօնը արդէն Վարուժան յրացուցեր էր իր Յեղին Սիրսին մէջ. հատորին մէջ ալ ներքին ապացոյցներ քիչ կան դայն կապակցելու իր ժամանակին ու միջավայրին հետ. ասոնց մէջ են էջ 200

Կամ ետեւեղ շրայտօրեկ կը առչե սրբիկայ մ'անուպայ.

Չեքեզուհին, Արեւելեան Բաղանի և Սաղուռնական էջ 104 տաճկական բարքերու հոտ մը ունին: Սաղուռնականը Ղալաթիոյ Կեդր. Վարժարանի շրջակայքն է: Հարճի մէջ ալ, կը վախնանք, աւելի չէրքէզուկան, լազական կամ Տաղիստանցիներու հոգին ու բարքերը կը փրապետեն քան թէ հեթանոս Հայերու նիստուկացը:

Վարուժան երբեմն բանաստեղծական սխալներու մէջ է մխրճուեր: Եփրեմ գլուխ-գործոցին մէջ Իսպահանը լիճերով է զարդարեր որոնց մէջ կարտպներ ալ կը լոգնան: Թերեւս տուններու աւագանները լիճեր է կարծեր: Տարաբախտ Եփրեմ Իսպահանի լիճերէն առնուազն երկու հարիւր մղոն հեռու էր. մենք որ Իսպահանը կը ճանչնանք, գիտենք թէ բացի բակերու աւագաններէն հոն ոչ լիճեր կան և ոչ կարապներ: Իսկ էջ 154 տող 6 սառեցաւը անկարելի է ու սխալ. մեռնելէն վերջ Նազենիկի մարմինն չէր կրնար անմիջապէս այնպէս պաղիլ որ անոր սառիլն իր ձիուն գգայի ըլլար: Վարուժանի մէջ աննկարագրելի չափազանցումներու կը հանդիպինք, օրինակ էջ 56, շատ մը տողեր, էջ 61 և էջ 155:

Հեղինակին սիրային արկածները ուշագրաւ են. անոնք կ'սկսին արդէն Վենետիկի մէջ, Գարմինի թաղի Ռաֆայէլ Մուրատեան զպրօցի պատուհանէն երբ Լիւտան իր բրինձ ատամներով նաւակին մէջէն «կը հիւսե ուղկան մ'ու կը ժրպսեք ինձ.» Շարունակութիւնը նշմարելի է «Գիրքերուն մէջ» ուրկէ կը հասկնանք թէ ժամանա-

կաւ որ ապառողջ պայմաններու ներքեւ մարմնա-
մարդի և ողի բացակայութեան շնորհիւ վա-
ղանաս ջղազրգուում մը դիտելի է արդէն, սխալ-
մամբ վերագրած խոտու գիրքերուն. Լեւուսի
մէջ ջղային վիճակը աւելի դիտելի է և Տրսունջի
յայտնութիւնները ինքնակենսագրական հատոր մը
կը կազմեն: Ասոնց ուսումնասիրութիւնը կը թո-
ղունք ընթերցողներուն, յուսալով որ յարգելի հե-
ղինակը այս անցողակի վիճակէն բոլորովին ապա-
քինած է:

Կը խղճահարինք Վարուժանի մասին վերջնա-
կան գաղափար մը յայտնելու, Հերանոս Երգերու
վրայ միայն հիմնելով մեր ըմբռնումը: Յեղի Սիրեն
ալ ի մօտոյ յուսանք քննադատութեան ևնթար-
կել: Անկէ վերջ է որ կարելի պիտի ըլլայ մեզ
ընդհանուր գաղափար մը ամփոփել: Առ այժմ
կրկին կը յանձնարարէինք Վարուժանը ու Սիւ-
մանթօն քով քովի կարդալ, երկուքին գործերը
միանուագ աննելով: Նոր տաճկահայ բանաստեղ-
ծութեանց մէջ սա քանի հատորէն աւելի իմաս-
տալից ու ինքնագիր երկեր չունինք: Մեզի հա-
մար անոնք աւելին կ'արժեն, հարիւր սովորական
հատորներէ:

ՏՕԿԹ. ՊԵՋԻԼ ԽԱՆ

Վ Ա Ր Ո Ւ Ժ Ա Ն

Հայկեան միսքի անանչաւուրիս բոյնն մեզ,
Դո՛ւն ծագեցար իբրեւ Արեւ ուղիստոս .
Մարգարէի բորք շունչ մ'եր խօսիդ շուստեզ,
Բխած սիրտիդ ասրուշակեկ հեքանոս :

Մեծ միսքի ընկած յոյսի սկեկ երկնասուն
ճնշեց Արուեսն իբրեւ քաք մի առիւծի .
Բախիդ աղջեւ բացաւ Հայկայ հին շեղուն՝
Ճոխ զանձերն իր ժանգաքաքաւ, սունացի :

Փոքր գեղիս ո՛վ մեծ գաւաղի արքացած,
Իջար կրկիս իբր հրաբուխ հրակեզ,
Եւ գաղափարն յանգ ու ջախիդ սանձըւած,
Մեր հողոյն մեզ յոռոյթեց հեւս անկի պէս :

Դեռ վեկ հոգիդ շի բաժակն իր չի պարպած
Եղեռնին սակ մարեցար գերք ասոյ մը վառ,
Բայց դուն յաւեհ անմար փարոս մ'ես արժարծ,
Եւ ուղեղն հայ պիտի սգայ քեզ երկար :

Վ.Ա.Լ.Ր.Ա.Մ ԵՐԵՅԵԱՆ

Դ Ա Ն Ի Է Լ Վ Ա Ր Ո Ւ Ժ Ա Ն Ի Ն

Բարեկամ, յիշէ՛, քեզ հետ դիտեցինք եւ ըմբռնեցինք, ջինջ օր մը գարնան,
Բիլ Ոսկեղջիւրին վերջալոյսն անգայտ: Հետեւեալ օր դուն, ափսո՛ս, մեկնեցար .
Եւ քեզ տակաւին կը սպասենք, ի գհ'եր: Վերջալոյսն ամէն օրեր անխափան
Կ'այցելէ նոյն վայրն, բայց, սիրելի, դուն գացիր, ծրգեցիր մեզ, անդարձաբար:

Այս մեկնումէդ քու Յեղին Սիրտը, օ՛հ, թոյնով խոցուեցաւ, եւ հէք Հայաստան
Կոծեց կարօտով: Սօսեաց անտառէն բոտոր Սարսուռներ անցան անհամար .
Մէզ Վարուժաններն եօթն անգամ՝ ողբի ճիչ արձակեցին, եւ քուրմերն արդար՝
Անձկութեամբ՝ սուգի Հեթանոս Երգեր լրսելի ըրին, խանդով մշտական:

Եկո՛ւր, Դանիէ՛լ, Բանաստեղծութեան՝ դո՛ւն մեծ մարգարէ, տե՛ս քու Հայրենիք:
Այն չըբնաղ տաղերն որ քանդակեցիր աւերակներուն վրայ սըրբաշէն,
Կըրկին արիւնով ծեփուեցան համակ, մեծ դատին իբրեւ գերագոյն կընիք:

Բարկեամ՛, լուրերդ ի զուր կը հարցնեմ ես վերջալոյսին: Ան տըրտմութենէն
Լուռ է: Կ'ուղղըւիմ շէկ արշալոյսին, որմէ կ'ընդունիմ ըսփոփիչ պատգամ.
— «Նոր արփիով ձեզ կը վերադառնայ Վարուժան՝ իբրեւ շառայլ մ'անթառամ:»

Պ. Բ. Մ. Ի. Թ. Է. Լ.